

1921, 1924 Anayasalarında Yargı Erki ve İstiklal Mahkemeleri

*The Judiciary Power at the Constitutions of 1921, 1924
&
Independence Tribunals*

Hüseyin ŞIK

*“İstiklal Mahkemesi, mücadelesinde
yalnız Allah’tan korkar”¹*

Mondros Mütarekesi’nden sonra 1. Dünya Savaşı’nın galip devletleri Osmanlı Devleti’nin önemli bir kısmını işgale başladı. Bu işgaller karşısında Anadolu ve Rumeli’de de direniş hareketleri başladı. Bu direniş hareketlerinin doğru bir seyir takip edebilmesi için Mustafa Kemal 19 Mayıs 1919’da Samsun’a çıktı. Mustafa Kemal 22 Haziran 1919’da Amasya Tamimi’ni yayınladı ve Erzurum’da bir kongre toplanmasını istedi. Erzurum Kongresi 23 Temmuz 1919’dan 7 Ağustos’a kadar devam etti. Kongre sonunda bir beyanname yayınlandı. Benzer şekilde Sivas Kongresi 4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında yapıldı. Bunun sonunda da bir beyanname yayımlandı. 16 Mart 1920’de ise İstanbul İtilaf Devletleri tarafından işgal edildi

Özet

Osmanlı İmparatorluğu’nun Birinci Dünya Savaşını kaybetmesi üzerine toprakları işgalci güçler tarafından işgal edilmeye başlanmıştı. Osmanlı’nın halefi olan Anadolu’da başlayan direniş daha sonra Kurtuluş Savaşına dönüşmüş ve büyük bir zaferle sonuçlanmıştı. Kurtuluş Savaşı büyük zorluklar ile yürütülmüş bir savaştır. Türkiye Cumhuriyet Devleti’nin ilk temellerini oluşturmaya başlayan Birinci Meclis çok unsurlu ve demokratik bir yapıya sahipti. Savaş anında

bile milletvekillerinin hukuku savundukları görülmektedir. İşte bu meclis 1921 yılında Anayasa hazırlamıştır. Ondan sonraki meclis ise 1924 Anayasası’nı hazırlamıştır. Kısa bir anayasa olan 1921 Anayasası yargı erkine yer vermemiştir. 1924 Anayasası ise devletin temel organları, temel hak ve özgürlüklerin yanı sıra yargı erkine ilişkin düzenlemelere sahiptir. Yukarıda belirtildiği üzere Kurtuluş Savaşı büyük zorluk ve fedakârlıkların ürünüdür. Bu zorlukların başında asker sıkıntısı gelmektedir. Uzun süre devam eden (Balkan Savaşı, Birinci Dünya Savaşı) savaşlar halkta bir bezginlik yaratmıştı. Bu nedenle firari askerlerin sayısı oldukça yüksekti. Bu kaçışları durdurmak için Birinci Meclis 11 Eylül 1920 tarihli Firariler Hakkındaki Kanun ile İstiklal Mahkemeleri kurulmasını kabul etti. Mahkeme yargıçları, meclis üyesi olan mebuslardan seçilecekti. Milli Mücadele Dönemi olarak adlandırılan bu dönemde yargılama yapan İstiklal Mahkemeleri 1 Ağustos 1922 tarihli meclis kararıyla kaldırılmıştır. 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyetin ilanı ile birlikte, ülke yönetimi ve toplum yapısında esaslı değişiklikler getiren devrimler yapılmıştır. Yönetim, bu devrimleri muhaliflere karşı korumak için yeniden İstiklal Mahkemeleri’nin kurulmasına karar vermiştir. Ayrıca bu dönemde Takriri Sükûn Kanunu kabul edilmiştir. 4 Mart 1927 tarihinde İstiklal Mahkemeleri tamamen kaldırılmıştır. Bu makalede, 1921 ve 1924 Anayasaları’nda yargı erki, İstiklal Mahkemeleri’nin kuruluş ve yapıları ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: 1921 Anayasası, 1924 Anayasası, Kuvvetler Ayrılığı, Yargı Erki, İstiklal Mahkemeleri, Yargı Bağımsızlığı

1] İstiklal Mahkemesi heyetlerinin arkasında asılı bulunan levhalardaki yazı. Hulûsi TURGUT, *Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları*, s. 370; Ergün AYBARS, *İstiklal Mahkemeleri*, s. 146

Abstract

After Ottoman Empire had been defeated at the World War I, its territory were occupied by the occupying forces. The resistance at Anatolia which was the successor of the Ottoman Empire, then turned into the War of Independence and resulted in a great victory. War of Independence, a war conducted with great difficulties. First Assembly which began to build the first foundations of the Republic of Turkey had a democratic multi-component structure. It is observed that the members of parliament defended the law even during the war. This council has prepared the Constitution in 1921. Next Assembly has prepared the 1924 Constitution. The Constitution of 1921 didn't establish the judiciary but the 1924 regulated foundation of the state organs, fundamental rights and freedoms, as well as regulations on jurisdiction. As stated above, the War of Independence is the product of great difficulty and sacrifices. At the beginning of these challenges is the shortage of soldiers. Long-lasting (the Balkan War, World War I) wars created tedium on the public. For this reason, the number of soldiers in deserter was fairly high. To stop the deserters First Assembly agreed the foundation of Independence Tribunals by the means of the Law About Deserter (dated September 11, 1920). The judges of these court would be elected among the members of assembly. The courts used judiciary power during this period (known as the National Struggle Period) until 1th of August, 1922 and then were abolished. With the declaration of the Republic on 29th of October, 1923 some important revolutions were made which concluded dramatic changes on management and social structure. Management decided to reconstitute the Independence Tribunals to protect the revolutions against the opponets. In addition, Law on the Maintenance of Order was adopted in this period. Ankara Independence Tribunal is the most effective court for protecting the revolutions. On March 4, 1927 Independence Tribunals were abolished completely. At this article, judicial power in Constitutions of 1921 and 1924, foundation and structure of the Independence Tribunals will be deal with.

Keywords: The Constitution of 1921, The Constitution of 1924, The Separation of Powers, The Judiciary Power, Independence Tribunals, Independence of the Judiciary

I. Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'ndan yenilgi ile ayrılmasından sonra yabancı güçlerin işgaline maruz kalan Anadolu'da başlayan mücadele ve arayışlar yeni bir devlet ile sonuçlanmıştır. Halefi olduğu imparatorluğun yönetim biçimini terk edip yeni bir yönetim sistemi olan "Cumhuriyet" rejimini benimseyen Türkiye Cumhuriyeti Devleti bu yolda anayasalar, yasalar tanzim edip bazen fiili durumlar² yaratmıştır.

Bu çalışmada öncelikle, 1921 ve 1924 Anayasaları döneminde yasama, yürütme ve yargının dağılımı ile yargı erkine ilişkin düzenlemeler ele alınacak, bilahare devletin hazırlık ve kuruluş sürecinde büyük yer tutan İstiklal Mahkemeleri³ incelenecektir. İstiklal Mahkemelerinin siyasi yönleri bulunsa da; olabildiğince hukuki yönden incelenmeye çalışılmıştır.

II. 1921 Anayasasında Yargı

1921 Anayasası'nda yargı konusu ele alınmadan önce anılan Anayasaya ilişkin olarak birtakım genel açıklamalar yapılacaktır.

A. Genel Olarak 1921 Anayasası

30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'nden sonra Birinci Dünya Savaşının galip devletleri, ülkenin önemli bir kısmını işgaliyle birlikte, Anadolu ve Rumeli'de bir direniş başlamıştır. Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı 12 Ocak 1920'de toplandı. İstanbul işgal tehdidi altındaydı. Meclis-i Mebusan 28 Ocak 1920'de 'Misak-ı Millî Beyannamesi'ni kabul etti. Bu beyanname, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde

2] "...23 Nisan 1920 ile 20 Ocak 1921 tarihleri arasında meclis, kuvvetler birliği, meclisin üstünlüğü ve millet egemenliği esasları üzerinde çalışmış ve fiilen Cumhuriyeti kurmuştu." Yüzbaşıoğlu, Necmi; "Cumhuriyetin 75 Yılı'nın Devletin Ana Kuruluşu Yönünden Değerlendirilmesi", in: Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan, s. 75.

3] Bkz. Mustafa ARMAĞAN; *Öncesi ve Sonrasıyla Tek Parti Devri-Dersim Darbeler İstiklal Mahkemeleri*, s. 69 vd., Aydoğan, Mehmet; *İç İsyenlar ve Şeyh Said İsyanı*, s. 361 vd., Emin KARACA; *Sintinenin Dibinde (T.C'nin Hukusal Öyküsü)*, s. 15 vd.,

alınan kararlar doğrultusunda ülkenin bütünlüğü ve devletin bağımsızlığı (istiklâl-i devlet) ilkelerini ilân ediyordu. 16 Mart 1920'de İstanbul işgal edildi. Meclis 18 Mart 1920 günü son toplantısını yaptı ve çalışmalarına ara verme kararı aldı. İstanbul'un işgal edilmesi üzerine Mustafa Kemal, 19 Mart 1920 Heyet-i Temsiliye adına yayınladığı bir tamimle 'salâhiyet-i fevkalâdeyi haiz bir meclis'i Ankara'da toplantıya çağırmıştır. Mustafa Kemal'in 17 Mart 1920'de yayınladığı *İntihabat Tebliği* toplanacak yeni meclisin seçim usulünü belirliyordu. Nüfuslarına bakılmaksızın her livadan beş kişi seçilecekti. Bunları ise belediye meclisi üyeleri ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin yerel yönetim kurulu üyeleri seçecekti. Ayrıca İstanbul'dan Meclis-i Mebusan'dan gelecek üyeler de seçilmiş üye kabul edileceklerdi. Bu şekilde seçilenler Ankara'da toplanarak 23 Nisan 1920'de ilk Büyük Millet Meclisi toplantısını yaptılar. 8 Eylül 1920 günü İcra Vekilleri Heyeti Meclis Genel Kurulu'na, bir 'Teşkilât-ı Esasîye Kanunu Layihası' hazırlayarak sundu. Bu layiha, 'Encümen-i Mahsus' isimli özel bir komisyona havale edildi. Komisyon raporunu hazırladı. 18 Kasım 1920'den Teşkilât-ı Esasîye Kanununun kabulüne kadar iki ay sürecek görüşmeler başladı. 1921 Teşkilât-ı Esasîye Kanununun görüşülmesi ve kabulünde katı anayasalar için öngörülen özel kuralar (nitelikli çoğunluk vs.) uygulanmamış, adı kanunlar için var olan usuller izlenmiştir. Teşkilât-ı Esasîye Kanununun kabulünde 1876 Kanun-u Esasînin değiştirilme usulünü öngören 116'ncı maddesindeki⁴ üçte iki çoğunluk

kuralına uyulmamıştır. 1921 Teşkilât-ı Esasîye Kanunu kendini 'Kanun-u Esasî' olarak değil, 'Teşkilât-ı Esasîye Kanunu' olarak isimlendirmiştir. 1921 Teşkilât-ı Esasîye Kanununun üçte iki gibi nitelikli bir çoğunluk ile yapılmaması yapıldığında 1876 tarihli Kanun-u Esasî'nin 116'ncı maddesinde öngörülen usule uyulmaması onun bir 'anayasa' olmadığını göstermez. Eğer uyulmuş olsaydı, Teşkilât-ı Esasîye Kanunu'nu yeni bir anayasa değil, 1876 tarihli Kanun-u Esasî'de yapılmış bir değişiklik olarak kabul etmek gerekirdi. Bu durumda da, 1921 Teşkilât-ı Esasîye Kanunu, bir tali kurucu iktidar düzenlemesi olurdu. Oysa 1921 Teşkilât-ı Esasîye Kanunu bir 'aslı kurucu iktidar' olayıdır. Bu hukuk dışı ve fiilî bir iktidardır. Hukuk boşluğu ortamında çalışır. Yeni bir anayasa yapma yetkisine fiilen sahiptir. Yaptığı anayasa geçerlidir. 1921 Teşkilât-ı Esasîye Kanunu da böyle bir aslı kurucu iktidar tarafından yapılmış yeni bir anayasadır. 1921 Teşkilât-ı Esasîye Kanunu, 1876 Kanun-u Esasî'sini yürürlükten kaldırmamıştır.⁵ Ancak, 1876 Kanun-u Esasî'nin 1921 Teşkilât-ı Esasîye Kanununun hükümleri ile çatışan hükümlerinin *lex posterior derogat legi priori* ilkesi gereği zımnen ilga edildiği sonucuna varmak gerekir. 1921 Teşkilât-ı Esasîye Kanunu ile çatışmayan 1876 Kanun-u Esasînin hükümleri

ğişikliğe ilişkin bir teklif getirildiği takdirde; öncelikle Hey'et-i Meb'ûsân'ın üye tamsayısının üçte iki oy çoğunluğuyla kabul edilir ve ardından Hey'et-i Âyan'da da yine üçte iki oy çoğunluğuyla onaylandıktan sonra, Pâdişâh buyruğu da aynı yönde gerçekleşirse, söz konusu değişiklikler yürürlüğe girer. Kanûn-i Esâsî'nin değiştirilmesi teklif edilen bir maddesi, anlatıldığı üzere, görüşme gereklerinin yerine getirilmesiyle Pâdişâh buyruğunun ortaya çıkmasına kadar geçen zaman içinde, hüküm ve gücünü kaybetmeksizin yürürlükte kalır." şeklinde çevrilebilir. <http://anayasametinleri.blogspot.com/2010/09/gunumuz-turkcesiyle-kanun-i-esasi.html>, Son Erişim Tarihi; 10.04.2012

4] 1876 tarihli Kanun-ı Esasî'nin 116'ncı maddesi "Kanun-u Esasînin mevaddı mündericesinden bazılarının icabı hale ve vakte göre tağyir ve tadiline lüzumu sahîh ve kat'î görüldüğü halde zikri atî şerait ile tadilî caiz olabilir. Şöyle ki Heyeti Vükela veya Heyeti Âyan veya Heyeti Mebusan tarafından işbu tadile dair bir teklif okubulduğu halde evvelâ Meclisi Mebusanda aza'yı mürettebenin sülûsan ekseriyetile kabul olunur ve kabul Meclisi Âyanın kezalik sülûsan ekseriyetile tasdik edildikten sonra iradei seniye dahi o merkezde sudur eder ise tadilâtı meşruha düsturülamel olur ve Kanunu Esasînin dali iteklif olunan bir maddesi berveçhi meşruh müzakeratı lâzimesinin icrasile iradei seniyesinin suduruna kadar hüküm ve kuvvetini kaip etmeksizin meriyülcira tutulur." şeklindedir. Günümüz Türkçesi ile "Kanûn-i Esâsî'nin içinde yer alan maddelerden bazılarının durumunun gerekleri ve zamana göre yenilenmesi ve değiştirilmesi açıkça zorunluluk ve kesinlik taşıdığı takdirde, geleceğin koşullarına uygun olarak değiştirilmesi mümkündür. Hey'et-i Vükela, Hey'et-i Âyan veya Hey'et-i Meb'ûsân tarafından, de-

5] Mustafa Kemal 20 Ocak 1921 tarihli meclis konuşmasında "Öteden beri mevcut ve yürürlükte olan Kanun-u Esasî maddelerinin içeriğinden herhangi birinin yerine diğer bir madde konulmadıkça veya tamamının yerine yeni bir kanun-u esasi kitabı konulmadıkça hükümleri bâkidir" demek suretiyle 1876 tarihli Kanun-u Esasî'nin yürürlüğü hakkındaki düşüncesini açıklamıştır. Bkz. Taha Akyol; *Atatürk'ün İhtilal Hukuku*. 159, Ayrıca Mustafa Kemal Atatürk 30 Ocak 1921 tarihinde Sadrazam Tevfik Paşa'ya gönderdiği telgrafta 1921 Anayasası'nın bir kısım hükümlerini belirtmiş ve akabinde "Kanun-i Esasî'nin işbu mevad ile tearuz etmeyen ahkâmı kemâkân mer'iyüil-icradır" kaydını eklemiştir. Mustafa Kemal Atatürk; Nutuk(1919-1927), Hazırlayan Kemal BEK, 522.

ise geçerliliklerini korumaktadır.⁶

1921 Anayasası'nın yürürlükte bulunduğu 1921 ile 1924 tarihleri arasında iki anayasalı bir dönem yaşanmıştır.⁷ Zira 1876 tarihli Kanun-u Esasi, 1924 Anayasasının 104'üncü⁸ maddesi ile kaldırılıncaya kadar yürürlükte kalmıştır.

Kısa bir anayasa⁹ olan 85 sayılı 1921 Anayasası¹⁰ 23 madde ve bir münferit maddeden

6] Kemal GÖZLER; *Türk Anayasa Hukuku*, s. 45-46, Ayrıca bkz., Bülent TANÖR; *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 247 vd., Mustafa ERDOĞAN; *Anayasa Hukuku*, Orion Kitabevi, s. 135 vd., İsmet GİRİTLİ - Jale SARMAŞIK; *Anayasa Hukuku Genel Esaslar Türk Anayasa Hukuku*, s. 208 vd., Reşit GÜRBÜZ; *Anayasa Hukuku Genel Esaslar Türk Anayasa Hukuku*, s. 37, Faruk YILMAZ; *Türk Anayasa Tarihi(1808-2007)*, s. 67 vd., Taha PARLA; *Türkiye'de Anayasalar*, s. 17 vd., Zafer GÖREN; *Anayasa Hukuku*, s. 45 vd., Ergun ÖZBUDUN; *Türk Anayasa Hukuku*, s. 27 vd., Osman CAN; *Yol Ayrımında Statükodan Önce Son Çıkış*, s. 76 vd., İLHAN ARSEL; "Constitutional Development of Turkey Since Republic", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 18, S. 1-4, Y.1961, s. 39 vd., Özkan TİKVEŞ; "Atatürk Döneminde Hukuk Devleti", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 2, Y.1982, s. 62 vd., Şeref ERTAŞ; "Bağımsızlığımız Sağlayan Kanunlar ve Bugün", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 2, Y.1982, s. 76, Vafsi Raşid SEVİÇ; "23 Nisan 1919'dan 24 Nisan 1924'e Kadar Anayasa Hareketleri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 8, S.1-2, Y.1951, s. 13 vd.

7] TANÖR; a.g.e., s. 267, Gürbüz; a.g.e., s. 37

8] 104'üncü madde "1293(1876-H.Ş.) tarihli Kanunu Esasi ile mevaddi muaddelesi ve 20 Kanun-u sani(Ocak-H.Ş.) 1337(192- H.Ş.) tarihli Teşkilatı Esasiye Kanunu ve müzeyyelat ve tadilatı mülgadır." şeklindedir.

9] "Esasen böyle olması da normaldi. Çünkü, anayasa olağanüstü bir dönemin ihtiyaçlarını karşılamak ve geçici olarak ortaya çıkan kısmi iktidar boşluğunu doldurmak üzere hazırlanmıştı." ERDOĞAN; a.g.e., s. 137

10] "Osmanlı Deoleti ve Türkiye Cumhuriyetinde millî iradeyi lâyıkıyla temsil eden bir meclis tarafından yapılmış tek anayasa, 1921 anayasasıdır. 1876 Kanun-u Esasisi, padişah tarafından atanmış bir komisyonca hazırlanıp, padişah fermanıyla ilân edilmiştir. 1924 Anayasası, tek parti egemenliğinin kurulmaya başladığı ve örgütlü bir muhalefetin mevcut olmadığı bir meclisçe yapılmıştır. 1961 ve 1982 Anayasalarını hazırlayan Kurucu Meclisler de, genel oya dayanan bir seçimle oluşmuş yasama organları değillerdir." Bkz. Ergun ÖZBUDUN; *1921 Anayasası*, s. 2, "Türkiye 1876 tarihli Kanun-i Esasi'den başlayarak bugüne kadar 1924, 1961 ve 1982 Anayasalarıyla yönetildi. Bunların tamamı ferman anayasalarıdır. 1921 Anayasası ise Türkiye Toplumunun farklılıklarıyla yansımaya bulduğu bir meclis tarafından hazırlandı. Çoğulculuğa imkân sağlayan bu anayasa, çoğulculuğu esas alan bir devlet iktidarı üretmediği, diğer yandan anayasayı ayakta tutabilecek toplumsal araçlara da sahip olmadığı için, iki yıl içinde etkinliğini kaybetti." Bkz. Can; a.g.e., s. 11

oluşmaktadır. Olağanüstü şartlar altında toplanan bir meclis tarafından nitelikli çoğunluğa bakılmaksızın kabul edilen 1921 Anayasası birliği beraberliği temin amacıyla kucaklayıcı mahiyette olup, mevcut toplumun hiçbir unsurunu gerek dinsel gerek etnik yönden dışarıda bırakmayacak¹¹ nitelikte kucaklayıcı, demokratik bir çerçeve anayasadır. Birinci meclisin asli kurucu iktidar olduğunu en bariz biçimde gösteren hüküm 1921 Anayasası'nın birinci maddesidir. Bu maddede "*Hakimiyet bilakaydüşart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir*"¹² denilmek suretiyle egemenliğin kaynağı belirlenmiştir. Osmanlı anayasacılığı bu hakkın sahipliği konusunda kökten bir dönüşüm gerçekleştirmiş değildir. 1876 Kanun-u Esasi sisteminde monarşik egemenlik anlayışı korunmuştur. 1909 değişiklikleri öncesinde ve sırasında 'hâkimiyet-i milliye' ilkesi, meclis kararları başta olmak üzere birtakım siyasal belgelerde dile gelmiş, egemenlik hakkı padişah ile millet arasında paylaşılır olmuştur. 1921 Anayasası'nda egemenlik hakkının monarhtan alınıp kayıtsız ve şartsız olarak millete verilmesi Osmanlı-Türkiye anayasacılık tarihinde keskin bir dönüm noktasıdır.¹³ 1921 Anayasası'nda saltanatın kaldırılacağı yönünde bir hüküm bulunmamakla birlikte, milli egemenlik ilkesinin, kişisel egemenliğe dayanan monarşik yönetim sistemiyle bağdaşmayacağı açıktır.¹⁴

1921 Anayasası'nın 2'nci maddesinde "*İcra kudreti ve teşri selahiyeti milletin yegane ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder*" denilmek suretiyle, savaş halinde toplanmış bulunan meclise yasama yetkisinin yanısıra yürütme yetkisi de verilmiş olup, kuvvetler birliği ilkesi¹⁵ benimsenmiştir.

11] "Birinci Meclis'te sarıklı hocalar ve şeyhler, fesli modernistler ve Osmanlıcılar, Bolşevizmden etkilenen solcular, üniformalı askerler, mahalli kıyafetleriyle aşiret reisleri vardı. Hepsi şanlı bir mücadelenin kahramanlarıdır." Bkz. Akyol, a.g.e., s. 20

12] UYAP Mevzuat Programı

13] Tanör; a.g.e., s. 255, Giritli-Sarmaşık; a.g.e., s. 208

14] ÖZBUDUN; *Türk Anayasa*, s. 28

15] Teziç; a.g.e., s.391-393. Kuvvetler ayrılığı sistemi için bkz. Barnett, Hilarie; *Constitutional & Administrative Law*, 4th Edition, Cavendish Publishing Limited, London, 2002, s. 105 vd., Akgül, Mehmet Emin; "Kuvvetler Ayrılığı İlkesinin Dönüşümü ve Günümüz Demokratik Rejimlerindeki

Yürütme yönünden tesis edilen sistem klasik “meclis hükümeti” sistemidir.¹⁶ Anayasanın 3’ncü maddesi “Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükümeti ‘Büyük Millet Meclisi hükümeti’ unvanını taşır” şeklinde olup meclis hükümeti sistemini kuvvetlendirir niteliktedir.¹⁷

Kuvvetler birliği sistemleri, yasama ve yürütme kuvvetlerinin aynı elde birleştiği hükümet sistemleridir.¹⁸ Bu birleşmede iki ihtimal olabilir. Yasama ve yürütme kuvvetleri, ya yürütme organında ya da yasama organında birleşir. Birinci ihtimalde, yasama ve yürütme kuvvetleri yürütme organının elinde toplanmıştır. Yani yürütme organı hem kanunları yürütmekte, hem de yürüttüğü kanunları kendisi koymaktadır. Bu tür birleşmenin mutlak monarşi ve diktatörlük olmak üzere iki şekli vardır. Diktatörlük, yasama ve yürütme ve hatta yargı kuvvetlerinin tek bir kişinin veya gurubun elinde toplandığı bir rejimdir.¹⁹

Yasama ve yürütme yetkilerinin, yasama erkinde toplandığı kuvvetler birliğinde²⁰ yasama organı hem kanun yapmakta, hem de kendi yaptığı kanunları uygulamaktadır. Bu tür sisteme anayasa hukuku literatüründe “meclis hükümeti sistemi” veya “konvansiyonel rejim” denilmektedir.²¹ 1921 Anayasasında öngörülen sistem saf meclis hükümeti sistemidir. Anayasanın 8’inci maddesindeki “Büyük Millet Meclisi, hükümetinin inkısam eylediği devairi kanun-u mahsus mucibince intihap-kerdesi olan vekiller vasıtası ile idare eder. Meclis icrai

hususat için vekillere veçhe tayin ve ledel-hace bunları tebdil eyler”²² hükmü meclisin yürütme konusundaki yetkisini açıkça anlatmaktadır.

Mustafa Kemal Atatürk, kuvvetler birliğine ilişkin olarak 1 Aralık 1921 tarihli uzun bir meclis konuşmasında yasama, yürütme ve yargı erkleri arasında en önemli kuvvet olarak yürütmeyi gördüğünü şu ifadelerle anlatmaktadır:

“Hakikatta Efendiler, tabiatla Efendiler, âlemde Efendiler, taksim-i kuva yoktur. Yani irade-i milliye ile ifade ettiğimiz kuvvette taksim-i kuva yoktur.²³...Efendiler, nazariyei meşrutiyetin mavazai olan filozoflar hakikaten kuvveti müstakil üç parçaya ayırırlar. Ve her birinin müstakillen icrayı faaliyet eylemesinin arzu ederler ve bunun teminine çalışırlar ve bu kuvvetlerin ismine de kuvve icraiye, teşriye ve adliye derler. Bunların beynindeki muvazenet ve münasebeti düşündükleri zaman şöyle ifade ederler, derler ki: Kuvvei teşriye kanun yapan bir kuvvettir. Bütün kanunları o yapar. Heyeti icraiyenin mevcudiyeti ancak bu heyeti teşriyenin yaptığı kanunların içinde o kanunlarla kaim olduğundan dolayı kuvvei teşriye, kuvvei icraiyenin fevkindedir. Yalnız burada bir kelime daha ilâve edeyim; usulü meşrutiyet de Hâkimiyeti Milliye, heyeti teşriyede tecelli ettiriliyor, Heyeti Mebusanda tecelli ettiriliyor. Halbuki efendiler, Hâkimiyeti Milliye kuvvei teşriyede değil, bu kuvvetin fevkinde tecelli eder o ise kuvvei icraiye aittir. Kuvvei adliyeyi ele alalım, heyeti teşriyenin yaptığı kanunları, bilhassa hukuku şahsiyede, müstakillen hiçbir tarafın müdahalesi olmaksızın tatbik edecek kuvvet kuvvei adliyedir. Şimdi ufak ve amelî bir noktayı hep beraber hatırlıyalım. Her hangi kuvvei adliye, kuvvei teşriyenin yaptığı kanunu tatbik edebilmek için, filân insanı çağırmak ve onu tecziye etmek için elindeki vasıta nedir? Polis ve

Anlamı”, *Ankara Barosu Dergisi*, S. 4, Y. 2010, s. 81 vd.

16] ÖZBUDUN; *Türk Anayasa*, s. 28

17] YILMAZ; a.g.e., s. 105

18] Kemal GÖZLER; *Cumhurbaşkanı Hükümet Çatışması*(Cumhurbaşkanı Kararnameleri İmzalamayı Reddedebilir mi?), s. 5

19] “...Diktatörlükler tanımı gereği, demokratik rejimler değildir. Bununla birlikte bazı diktatörlükler, kendilerinin demokratik olduğunu iddia ederler ve bunu göstermek için diizmece seçimler ve halkoylamaları düzenlerler. Bu seçimlerden ve halkoylamalarından devamlı olarak iktidardaki kişi veya grup galip çıkar. Bu tür diktatörlüklere ‘plebisiter diktatörlükler’ denebilir. Diktatörlükler çok çeşitlidir. Bununla birlikte diktatörlükler ‘totaliter diktatörlükler’ ve ‘otoriter diktatörlükler’ olmak üzere ikiye ayrılabilir...” Bkz. GÖZLER, Kemal; *Anayasa Hukukuna Giriş*, s. 86, GÖREN; a.g.e., s. 144

20] GÖREN; a.g.e., s. 47

21] TEZİÇ; a.g.e., s. 393, Gören; a.g.e., s. 144

22] Maddenin günümüz Türkçesi ile çevirisi “Büyük Millet Meclisi, Hükümetin ayrıldığı daireleri, özel yasa gereğince seçilmiş Bakanlar aracılığıyla yönetir. Meclis, yürütme işleri için bakanlara yön verir ve gerekli gördüğünde bunları değiştirir.” şeklinde yapılabilir. Bkz; <http://anayasametinleri.blogspot.com/2010/09/1921-teskilat-i-esasiye-kanunu-gunumuz.html>, Son Erişim Tarihi: 20.04.2012

23] Taha PARLA’ya göre Mustafa Kemal “tabiatla dahi tevhidî kuvva vardır” sözünü Ziya Gökalp’ten almıştır. Parla; a.g.e., s. 20

jandarma değil mi efendiler? Polis ve jandarma ise kuvvei icraiye'dir. O halde kuvvei adliyenin noktai isnadı kuvvei icraiye'dir. Kuvvei icraiye kuvvei adliyeye zahir olmaktan teberrî etsin, kuvvei adliye âtidir, mahkûmu atalettir. Yoktur. Böyle bir kuvvetin istiklâli nerededir? Rica ederim, böyle bir kuvvet nasıl müstakil olabilir. Rica ederim?

Gelelim kuvvei teşriyyeye: Hakikat halde kuvve-i teşriyye kanunu yapar, fakat yine kuvve-i teşriyye yaptığı kanun tatbikatını bizatihi temin ve tekeffül edemez ve taahhüt edemez. Halbuki efendiler, her şey kanun yapmaktan ibaret değildir. Bilâkis her şey o kanunları tatbik etmek ve ettirmekten ibarettir. Fazla tafsilât vermeyim; dünyada hakikat-i tarihiye, hakikat-i keremiye olmak üzere söylüyorum, hakikat-i ilmiye olmak üzere söylüyorum. Tatbik eden icra eden; karar verenden daima, daha kuvvetlidir"²⁴

1921 Anayasası'nın 10'uncu maddesinden 23'üncü maddesine kadar olan kısımda merkez ve taşra teşkilatına ilişkin düzenlemelere yer verilmiştir. Bu düzenlemeye göre (md. 10) ülke vilayetlere, vilayetler kazalara (ilçe), kazalar da nahiyelere ayrılmıştır.²⁵

29 Ekim 1923 (1339) kabul tarihli 364 s. Teşkilâtı Esasiye Kanununun Bazı Mevaddının Tavzihan Tadiline Dair Kanun ile 1921 Anayasası'nda bir takım değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklerin ve eklemelerin en önemlisi şüphesiz devletin yönetim biçimini "Cumhuriyet" olarak belirleyen hükümdür. Söz konusu anayasa değişikliği birinci Büyük Millet Meclisi tarafından değil, seçimler neticesinde 11 Ağustos 1923 tarihinde yasama görevine başlayan ikinci Büyük Millet Meclisi'nin icraatıdır.

Değişiklik ve eklemelerin tamamı şunlardır:²⁶

24] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre I, C. 14, İçtima 2, T. 1.12.1337 Perşembe, s. 436-438 (Metindeki kelime ve yazım hataları düzeltilmemiş, olduğu gibi aktarılmıştır.) <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c014/tbmm01014120.pdf>, Son Erişim Tarihi: 20.04.2012

25] 1921 Anayasası'nın 10'uncu maddesi "*Türkiye coğrafi vaziyet ve iktisadi münasebet nokta-i nazarından vilayetlere, vilayetler kazalara müntazam olup kazalar da nahiyelerden tekküip eder.*" şeklindedir.

26] <http://www.anayasa.gen.tr/1921tek.htm>, Son Erişim Tarihi: 21.04.2012

Madde 1- Hâkimiyet, bilâkaydî şart Mille-tindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir. Türkiye Devletinin şekli Hükümeti, Cumhuriyettir.

Madde 2- Türkiye Devletinin dini, Dini İslâm'dır. Resmî lisanı Türkçedir.

Madde 4- Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Meclis, Hükümetin inkısam ettiği şubaları idareyi İcra Vekilleri vasıtasıyla idare eder.

Madde 10- Türkiye Reiscumhuru, Türkiye Büyük Millet Meclisi Heyeti Umumiyesi tarafından ve kendi âzası meyanından bir intihap devresi için intihap olunur. Vazife Riyaset yeni Reiscumhurun intihabına kadar devam eder. Tekrar intihap olunmak caizdir.

Madde 11- Türkiye Reiscumhuru Devletin Reisidir. Bu sıfatla lüzum gördükçe Meclise ve Heyeti Vekileye riyaset eder.

Madde 12- Başvekil Reiscumhur tarafından ve Meclis âzası meyanından intihap olunur. Diğer Vekiller Başvekil tarafından gene Meclis âzası arasında intihap olunduktan sonra heyeti umumiyesi Reiscumhur tarafından Meclisin tasvibine arz olunur. Meclis hali içtimada değil ise keyfiyeti tasvip Meclisin içtimasına talik olunur.²⁷

27] Günümüz Türkçesi ile;

Madde 1- Egemenlik, sınırsız ve koşulsuz ulusundur. Yönetim tarzı, halkın geleceğini bizzat kendisi ve gerçekten belirlemesi ilkesine dayanır. Türkiye Devleti'nin hükümet biçimi, cumhuriyettir.

Madde 2- Türkiye Devleti'nin dini, İslâm dinidir. Resmî dili, Türkçe'dir.

Madde 4- Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından yönetilir. Meclis, hükümetin ayrıldığı yönetim birimlerini, bakanlar aracılığıyla yönetir.

Madde 10- Türkiye Cumhurbaşkanı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu tarafından ve kendi üyeleri arasında bir seçim dönemi için seçilir. Cumhurbaşkanlığı görevi, yeni Cumhurbaşkanının seçimine kadar devam eder. Yeniden seçilmek mümkündür.

Madde 1- Türkiye Cumhurbaşkanı, Devletin başıdır. Bu sıfatla, gerek gördüğü takdirde, Meclis'e ve Bakanlar Kurulu'na başkanlık eder.

Madde 12- Başbakan, Cumhurbaşkanı tarafından ve Meclis üyeleri arasında seçilir. Diğer bakanlar ise, Başbakan tarafından aynı şekilde Meclis üyeleri arasında seçildikten sonra; Bakanlar Kurulu, Cumhurbaşkanı tarafından, Meclis'in onayına sunulur. Meclis toplantı durumunda değilse, durumun onaylanması Meclis'in toplanmasına kadar ertelenir. <http://anayasametinleri.blogspot.com/2010/09/1923-anayasa-degisikligi-gunumuz.html>, Son Erişim Tarihi: 21.04.2012

B. 1921 Anayasası'nda Yargı Erkine İlişkin Düzenlemeler

1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun bir anayasa olup olmadığı konusunda; üzerinde durulan en önemli noktalar, yargı erki ile temel hak ve hürriyetlere ilişkin bir düzenlemenin bu anayasada yer almasıdır.²⁸ 1921 Anayasası'nda yargı erkine veyahut yargı teşkilatı ile işleyişine ilişkin herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Sadece 20'inci maddede "Nahiye şurası ve idare heyeti *kazai*, *iktisadi* ve *mali salahiyeti haiz olup bunların derecatı kavanin-i mahsusa ile tayin olunur.*" denilmek suretiyle bir idari birim olan nahiyelerin yargısal yetkilerinin²⁹ bulunduğu dile getirilmiş ise de, uygulamada bu hükmün herhangi bir karşılığı ve yansıması görülmemiştir.

1876 tarihli Kanun-u Esasi'nin "Mehakim" başlıklı bölümünde (md. 81- 91) düzenlenen yargı erkinin de kaldırıldığına ilişkin bir hüküm de 1921 Anayasası'nda yer almamaktadır.

Asli kurucu iktidar niteliğindeki Büyük Millet Meclisi yasama ve yürütme erklerini bünyesinde toplamış olup, kuvvetler birliğini benimsemiştir.³⁰ Teorik olarak kuvvetler birliğinde yargı erkinin diğer iki erkle birlikte³¹ aynı elde toplanması kabul edilmemiştir. Zira böylesi bir durumda artık kuvvetler birliği değil başka bir yönetim biçimi söz konusu olacaktır.

Aşağıda kuruluş ve yargılamaları ayrıntılı olarak incelenecek olan İstiklal Mahkemeleri'nde görevli bulunan, yargıç görevini icra eden üyeler, Büyük Millet Meclisi tarafından kendi üyeleri arasından seçilen milletvekilleridir. Geniş yetkilere sahip olan İstiklal Mah-

kemeleri ile meclis arasındaki bu organik bağ, yargı gücünün de Büyük Millet Meclisi uhdesine girdiğini³² göstermektedir.

Anayasada yargı ile ilgili düzenlemeler yer almamış ise de; anayasanın kabulünden önceki dönemde, 7 Haziran 1920 tarihli 4 sayılı Kanun ile Sivas'ta geçici bir Temyiz Mahkemesi kurulmasına karar verilmiştir. Ayrıca çalışmanın ilerleyen bölümünde ele alınacak olan İstiklal Mahkemeleri de bu dönemde, 11 Eylül 1920 tarihli 21 sayılı Firariler Hakkında Kanun ile kurulmuştur. Yine dönemin olağanüstü şartları münasebetiyle Heyet-i Vekile'nin yargı işlevine müdahale niteliğindeki kararları mevcuttur. "Tehcir"(Ermeni göçertmesi) suçundan tutuklanmış olanların salıverilmeleri ve tutuksuz yargılanmaları(8 Mayıs 1920), Kuvayı Milliye mensuplarının asker kişiler gibi yargılanmaları(30 Haziran 1920), tutuklu ve hükümlülerle ilgili işlem ve kararların bunların askerlik görevlerini yapmaları için ertelenmesi(15 Haziran 1920) gibi.³³

III. 1924 Anayasasında Yargı

1924 Anayasası'nda yargı konusu ele alınmadan önce anılan Anayasaya ilişkin olarak birtakım genel açıklamalar yapılacaktır.

A. Genel Olarak 1924 Anayasası

Kurtuluş Savaşı'nı zaferle bitirmiş olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, devlet kuruluşunu tüm organları ile tesis etmek amacıyla yeni bir anayasa yapma cihetine gitmiştir. Kurucu bir meclis olmayan³⁴ ikinci dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi, seçildikten hemen sonra, yeni bir anayasa yapma sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Zira 1876 Kanun-u Esasîsi resmen ilga edilmemiş, 1921 Teşkilat-ı Esasîye Kanunu da yeni bir devletin ihtiyaçlarını karşılayacak derecede ayrıntılı değildi.³⁵ Kanun-u Esasi Encümeni (Anayasa Komisyonu) tarafından hazırlanan anayasa taslağı 9 Mart 1924 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne su-

28] YILMAZ; a.g.e., s. 97

29] TANÖR; a.g.e., s. 261

30] Mustafa Kemal Atatürk 4 Ocak 1922 tarihinde Lenin'e yazdığı mektupta şöyle demektedir: "Memleketin emniyet ve istiklalinin söz konusu olduğu fevkalade hallerde, halk temsilcileri adaleti İstiklal Mahkemeleri vasıtasıyla yerine getirmektedir. Gördüğümüz gibi, o bilinen kuvvetler ayrılığı artık bizde mevcut değil. Batı'da, kapitalist sınıfın tüm millet üzerinde hâkimiyet kurmak, iktidarın imkânlarını sömüren bu sınıfı halkın nefretinden korumak için ustaca tezgâhlanmış bir sistemdir o. Bu bakımdan biz, Sovyet sistemine, kapitalist sisteme göre daha yakınlaşmış vaziyetteyiz." akt. Akyol; a.g.e., s. 122

31] GÖREN; a.g.e., s. 144

32] Yusuf Şevki HAKYEMEZ; "Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı, Rousseau ve Türk Anayasaları Üzerindeki Etkisi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 52, S. 4, Y. 2003, s. 82

33] TANÖR; a.g.e., s. 243

34] ERDOĞAN; a.g.e., s. 139

35] TANÖR; a.g.e., s. 290, GÖZLER; *Türk Anayasa Hukuku*, s. 57

nulmuştur. Yeni anayasanın hangi oy nisabı ile kabul edileceğine dair tereddüt meclisin 11 Mart 1924 tarih ve 83 sayılı ‘Teşkilat-ı Esasîye Kanununun Ekseriyet-i Mutlakanın Sülûsan³⁶ Ekseriyetiyle Kabul Edilmesine Dair Kararı’ ile giderilmiştir. 1924 Teşkilat-ı Esasîye Kanunu hazırlanırken 1875 Fransız Anayasası, 1921 Polonya Anayasası’ndan ilham alınmıştır.³⁷ Zira Kanun-i Esasi Encümeni kanun teklifini meclise gönderirken tanzim ettiği mazbata da “*Lahiyamızın tanziminde ilim ve fennin son telakkiyatından ve sair cumhuri devletlerin kavanin-i esasîyesinden bir hayli istifade edildiği gibi inkılâbımızın ruhu daima dikkatte tutulmuştur*”³⁸ demek suretiyle yabancı anayasalardan istifade edildiğini belirtmiştir.

20 Nisan 1924 tarihinde nitelikli oy çoğunluğu ile kabul edilen 1924 Teşkilat-ı Esasîye Kanunu kabul ediliş ve değiştiriliş usulü bakımından katı bir anayasa olup, devletin kuruluşu, organları, düzenleniş ve işleyiş biçimleri, hak ve özgürlüklere ilişkin düzenlemelere yer vermesi bakımından klasik anayasa anlayışına uygun bir metindir.

105 madde, 6 fasıldan oluşan 1924 Teşkilat-ı Esasîye Kanunu’nun birinci faslında ‘genel hükümler’(madde 1-8); ikinci faslında ‘yasama’(madde 9 - 30), üçüncü bölümünde ‘yürütme’(madde 31 - 52); dördüncü faslında ‘yargı’(madde 53-67), beşinci faslında ‘temel hak ve hürriyetler’(madde 68 - 88); altıncı faslında ise ‘değişik konular’ düzenlenmiştir. Anayasanın 104’üncü maddesinde 1876 tarihli Kanun-u Esasi ve 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasîye Kanunu’nun yürürlükten kaldırıldığı belirtilmiştir.

1924 Teşkilat-ı Esasîye Kanununun 1’inci maddesine göre, “Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir”. Keza devlet şeklinin cumhuriyet olduğu hükmünün değiştirilmesi 102’nci madde ile yasaklanmıştır. 1924 Teşkilat-ı Esasîye Kanununun ilk şekline göre, “Türkiye Devletinin dini, Din-i İslâmdır”. Bu hüküm Anayasadan 11 Nisan 1928 tarih ve 1222 sayılı Kanunla

36] Sülûsan: Üçte iki, <http://www.turkcesozluk.gen.tr/s%C3%BCI%C3%BCsan.html>

37] TANÖR; a.g.e., s. 292, Erdoğan; 140, İzzet EROĞLU; “1924 Anayasası Döneminde İnsan Haklarının Normatif Çerçevesi ve Uygulanması”, *Yasama Dergisi*, S. 14, Y. 2010, s. 81

38] YILMAZ; a.g.e., s. 137

çıkarılmıştır. Cumhuriyet Halk Fırkası’nun ‘altı umde’si (cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, lâiklik ve inkılâpçılık) 10 Kanunuevvel 1937 tarih ve 3115 sayılı kanunla 1924 Teşkilat-ı Esasîye Kanununun ikinci maddesine ithal edilmiştir. Devletin nitelikleri arasında ‘lâik’ sıfatı eklenerek din konusundaki alan doldurulmuştur. 1924 Teşkilat-ı Esasîye Kanununun 3’üncü maddesine göre, “hâkimiyet bilâ kayd-ü-şart milletindir”. Egemenlik konusundaki bu hüküm 1921 Teşkilat-ı Esasîye Kanununun 1’inci maddesindeki hükmün aynısıdır. Anayasaya göre egemenliğin sahibi, millettir. Ancak, bu egemenliği kullanma hakkı doğrudan millete ait değil, onun temsilcisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisine aittir (m.4).³⁹

1924 Anayasası kendinden önceki 1921 Anayasası ile getirilmiş bulunan “kuvvetler birliği” sistemini benimsemiş ve devam ettirmiştir.⁴⁰ Yasama yetkisi meclise ait olup (md. 6), yine sahibi bulunduğu yürütme yetkisini kendisi tarafından seçilen Cumhurbaşkanı ve onun tayin edeceği bir İcra Vekilleri Heyeti marifetiyle kullanır (md. 7). Meclis yürütmeyi her zaman denetim ve feshetme hakkına sahiptir.

1924 Teşkilat-ı Esasîye Kanunu, meclis hükûmeti ile parlâmenter sistem arasında karma bir hükûmet sistemi kurmuştur.

Gerçekten de 1924 Anayasasında her iki hükûmet sistemini andıran özellikler vardır.

1. 1924 Teşkilat-ı Esasîye Kanununda bulunan meclis hükûmeti sistemine benzeyen yönler şunlardır:

a) 1924 Teşkilat-ı Esasîye Kanununun 4’üncü maddesine göre, “Türkiye Büyük Millet Meclisi milletin yegâne ve hakîkî mümessili olup Millet nâmuna hakk-ı hâkimiyeti istimâl eder”.

b) Anayasanın 5’inci maddesine göre ise, “teşri salâhiyeti ve icrâ kudreti Büyük Millet Meclisinde tecellî ve temerküz eder”. Bu hüküm 1921 Teşkilat-ı Esasîye Kanununun 2’nci maddesindeki formülün aynısıdır. 5’inci maddede görüldüğü gibi, Anayasa sadece yasama yetkisinin değil, yürütme yetkisinin de Büyük Millet Meclisinde

39] GÖZLER; *Türk Anayasa Hukuku*, s. 62

40] 1924 Anayasası’nın 5’üncü maddesi “Teşri salâhiyeti ve icra kudreti Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder” şeklindedir.

toplandığını ilân etmektedir. Yasama ve yürütme kuvvetlerinin aynı elde toplanması kuvvetler birliği sisteminin kabul edildiğine işaret eder. Bu kuvvetlerin toplandığı elin ise, Büyük Millet Meclisinin olması meclis hükümeti sisteminin benimsendiği anlamına gelir.

c) 1924 Teşkilât-ı Esasîye Kanununun 7'nci maddesinin 2'nci fıkrasına göre, "Meclis, hükümeti her vakit murâkabe ve iskât edebilir". Buna karşılık hükümetin meclisi feshetme yetkisi yoktur. Hükümete fesih yetkisinin tanınmaması parlâmenter sistemin kabul edilmediğine, buna karşılık meclisin hükümeti her zaman denetleyip görevden alabileceği hüknü meclis hükümetini sisteminin kabul edildiğine bir işaret sayılabilir.

2. Ne var ki, 1924 Teşkilât-ı Esasîye Kanununun bazı yönleri de parlâmenter sistemin özelliklerine benzemektedir.

a) Bir kere Büyük Millet Meclisi, yasama yetkisini kendi kullanabileceği halde (m.6), yürütme yetkisini ancak kendi seçeceği bir Cumhurbaşkanı ve onun tayin edeceği İcra Vekilleri Heyeti(-bakanlar kurulu) eliyle kullanabilir (m.7). Yani, Türkiye Büyük Millet Meclisi yürütme yetkisine teorik olarak sahip olmakla birlikte, yürütme fonksiyonunu bizzat yerine getiremez.

b) 1924 Teşkilât-ı Esasîye Kanununun benimsediği hükümetin kurulması şeması tamamıyla parlâmenter hükümet sistemi modeline uygundur. Yukarıda gördüğümüz gibi, 1924 Teşkilât-ı Esasîye Kanununun 44'üncü maddesine göre, Başbakan Cumhurbaşkanı; diğer bakanlar da Başbakan tarafından seçilmektedir. Bu şekilde seçilen Bakanlar Kurulu Cumhurbaşkanı tarafından "tasdik" edilmekte ve Meclisin güvenine sunulmaktadır. Bu usûl bugünkü usûlle hemen hemen aynıdır. Başbakanlık ve bakanlık sıfatları güven oylamasından önce, Cumhurbaşkanı'nun onama tarihinde kazanılır.

c) Nihayet, parlâmenter hükümet sisteminin temel ilkelerinden biri olan "hükümetin kolektif sorumluluğu" ilkesi, 1924 Anayasasının 46'ncı maddesinde açıkça kabul edilmiştir: "İcra Vekilleri Heyeti Hükümetin umûmî siyasetinden müştereken mes'ûldür."⁴¹

Özetle, 1924 Anayasası'nın kurduğu hükümet sistemi, bazı yönleriyle meclis hükümeti sistemine, diğer bazı yönleriyle de parlâmenter hükümet sistemine benzemektedir. Bu nedenle, 1924 Teşkilât-ı Esasîye Kanunu'nun

41] GÖZLER; *Türk Anayasa Hukuku*. s. 65

bir "karma sistem" kurduğu söylenmektedir. Bu sisteme de "kuvvetler birliği ve görevler ayrılığı sistemi" ismi verilmektedir. Yukarıda görüldüğü gibi, yasama ve yürütme kuvvetleri teorik olarak birleşmiştir ve bunlar mecliste toplanmıştır(m.5). Ancak, Meclis sahip olduğu yürütme kuvvetini bizzat değil; Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu marifetiyle kullanabilmektedir. Yani yürütme görevi veya fonksiyonu meclise değil, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu'na aittir. Özetle, kuvvetler bir, ama görevler veya fonksiyonlar ayrıdır.⁴²

1921 Anayasası'nın 103'üncü maddesinde "Teşkilatı Esasiye Kanununun hiçbir maddesi, hiçbir sebep ve bahane ile ihmal veya tatil olunamaz. Hiçbir kanun Teşkilatı Esasiye Kanununa münafi olamaz." denilmek suretiyle "anayasanın üstünlüğü" ilkesi açıkça ilan edilmiştir. Kanunların anayasaya aykırı olamayacağı belirtilmiş ise de, bunu denetleyecek bir anayasa yargısı bulunmamaktadır.⁴³ Bu hüküm, yasama faaliyetinde bulunan meclise yönelik bir temenni niteliği arz etmektedir. Aslında dönem itibariyle de anayasa yargısının yaygınlık kazandığı bir dönem değildir. Nitekim modern anlamda ilk anayasa yargısını uygulayan 1 Ekim 1920 tarihli Anayasası ile Avusturya olmuştur.⁴⁴

Katı bir anayasa olan 1924 Anayasası'nın 102/son maddesinde "İşbu kanunun şekli Devlet'in Cumhuriyet olduğuna dair olan birinci maddesinin tadil ve tağyiri hiçbir suretle teklif dahi edilemez" denilmek suretiyle 1'inci maddenin değiştirilemez nitelikte olduğu belirtilmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kanunları yorumlama yetkisine sahip olması(md. 26), tüzüklerin kanuna aykırılık iddialarını çözüm mercii⁴⁵ olması(md. 52/son) dikkat çekici hususlardır. Yasama erkine tanınan bu yetkiler yargıyı dar anlamda "kanunu uygulamak" şeklinde sırf teknik bir görevle sınırlandırma eğilimini ortaya koymaktadır.⁴⁶

42] GÖZLER; *Türk Anayasa Hukuku*., s. 65, Özbudun; *Türk Anayasa Hukuku*., s. 31, Gören; a.g.e., s. 51, Erdoğan; a.g.e., s. 140

43] GİRİTLİ-SARMAŞIK; a.g.e., s. 210

44] Ö. İbrahim KABOĞLU, *Anayasa Yargısı*, s. 16

45] Şurayı Devlet (Danıştay-md.51) kurulmuş olmasına karşın, bu yetki meclise verilmiştir.

46] ERDOĞAN; a.g.e., s. 141

Temel hak ve hürriyetler “*Türklerin Huku-ku Ammesi*”(Türklerin Kamu Hakları) başlıklı beşinci faslında (md.68-88) düzenlenmiştir. Bunlar kişi dokunulmazlığı, vicdan, düşünce, söz, yayım, seyahat, toplantı, dernek kurma(md.70), hayat hakkı (md.71), tutuklama ve yakalamanın kanuniliği (md.72), işkence, eziyet, müsadere ve angarya yasağı (md.73), kanunda belirtilen istisnalar dışında el koyma ve kamulaştırma yasağı (md.74), dini ve felsefi görüş, düşünce ve inançlarından dolayı kişinin kınanmaması (md. 75), kanun çerçevesinde dini ayin ve törenler düzenleyebilme(md.75), konut dokunulmazlığı (md. 71 ve 76), sansür yasağı (md.77), seferberlik, sıkıyönetim ya da salgın hastalık halleri dışında seyahat hürriyetine engel olunmaması (md. 78), haberleşmenin gizliliği hakkı(md.81), kanunu yargı yoludur (md. 83). Anayasa siyasi hakların bir kısmına da yer vermiştir. Her ne kadar bu alanda eksiklikler olsa da, hak kategorisi olarak bu grup haklar da anayasal listede yer almaktadır: Seçme - seçilme hakkı (md. 10, 11), dilekçe hakkı (md. 82), vatandaşlık hakkı (md. 88), vergi ödevi ve verginin kanuniliği ilkesi (md. 84, 85), kamu hizmetlerine girme hakkı (m. 92) anayasada yer alan siyasi haklardır. Anayasa, bugün ekonomik haklar katalogunda yer verilen bazı hak ve hürriyetleri de saymıştır: Mülkiyet hakkı (md. 70), çalışma ve sözleşme yapma hürriyeti (md. 70, 79), ortaklık kurma hakkı (md. 70) gibi. 1924 Anayasası tıpkı 1789 Fransız Bildirisi’nde olduğu gibi hürriyetin adını zikretmekle yetinmiş, bunun içeriği ve sınırlarını belirleme işini kanuna bırakmıştır.⁴⁷ Anayasal güvenceden yoksun bu hakların kanun ile düzenlenebilir ve sınırlanabilir olması hak ve özgürlükler adına yetersiz bir düzenleme olup, keyfi tasarruflara kapı aralar niteliktedir.⁴⁸ 1924 Teşkilât-ı Esasî-

ye Kanunu, temel hak ve hürriyetlerin felsefi kökeni ve sınırları konusunda 18’inci yüzyıl filozoflarının geliştirdikleri *tabii hak doktrinini* benimsemiştir. Hürriyetin tanımı bile doğrudan doğruya 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesinin 4’üncü maddesinden alınmıştır: “Hürriyet, başkasına muzır (zararlı) olmayacak her türlü tasarrufatta bulunmaktır. Hukûk-u tabîyeden olan hürriyetin herkes için hududu başkalarının hudûd-ı hürriyetidir” (m.68).⁴⁹

1924 Teşkilat-i Esasiye Kanunu yürürlüğe girdiği 23 Nisan 1924’ten 27 Mayıs 1960 askeri darbesine kadar yürürlükte kalmış olup, süre bakımından uygulanan en uzun süreli anayasadır.⁵⁰

49] Münci KAPANİ, *Kamu Hürriyetleri*, s. 110

50] [...]20 Nisan 1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1945 yılında, dönemin öz Türkçecilik akımına uyularak, 10 Ocak 1945 tarih ve 4695 sayılı Kanunla, “mana ve kavramda bir değişiklik yapılmaksızın Türkçeleştirilmiş”tir. Demokrat Parti iktidarı döneminde ise, 1952 yılında, 24 Aralık 1952 tarih ve 5997 sayılı Kanunla 1945’te Türkçeleştirilen metin yürürlükten kaldırılarak, 24 Nisan 1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1945 yılına kadar yapılan beş değişiklik ile birlikte tekrar yürürlüğe konulmuştur. 24 Aralık 1952 tarih ve 5997 sayılı Kanunun 1’inci maddesine göre, “20 Nisan 1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 4695 sayılı Kanunun kabul tarihine kadar yürürlükte bulunan tadilleriyle birlikte tekrar meriyete konulmuş ve bu kanun yerine ikame edilmiş olan 10.1.1945 tarihli ve 4695 sayılı Anayasa meriyetten kaldırılmıştır”. Aslında biçimsel açıdan bakarsak, 1924-1960 döneminde Türkiye’de bir değil üç Anayasa vardır: 1924-1945 döneminde 1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1945-1952 yılları arasında 1945 Anayasası ve 1952-1960 yılları arasında, 24 Aralık 1952 tarih ve 5997 sayılı Kanun ile tekrar yürürlüğe konulmuş 1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu. Türk anayasa hukuku literatüründe böyle bir ayrım yapılmamaktadır. Zira, 1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile 1945 Anayasası anlam olarak aynıdır. 1952’de yürürlüğe konulan Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ise 1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanununun kendisidir. Oysa biçimsel açıdan bu görüşte isabet yoktur. Bu dönemde tam üç adet anayasal kanun, yani kurucu işlem vardır. Kural olarak, bu üç anayasal metnin anlam olarak aynı olduğu kabul edilmektedir. Zaten 10 Ocak 1945 tarih ve 4695 sayılı Kanun da, 1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanununun “mana ve kavramda bir değişiklik yapılmaksızın Türkçeleştirilmiş” olduğunu belirtmektedir. Ancak gerçek bu değildir. Anayasa normu, anayasa metninin anlamıdır. Metin değişikçe bu metne atfedilecek anlamda pek doğal olarak değişebilir. Bir metne hangi anlamın atfedileceği bir yorum sorunudur. Ve buna anayasayı yorumlamakla görevli organlar yetkilidir. Yorum ise metne göre yapılır. 1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ve 1945 Anayasasının metinleri karşılaştırmalı olarak incelenirse bunların arasında birçok anlam farkının da olduğu görülmektedir. Örneğin 1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanununun 59’uncu maddesi şöyledir: “Herkes mahkeme huzurunda hukukunu müdafaa için lüzum gördüğü meşru vesaiti istimalde serbesttir”. Buna karşılık 1945 Anayasasının 59’uncu maddesi şö-

47] Kanuna yapılan atıflar şöyledir: “...Kanunda yazılı usul ve haller dışında kimsenin konutuna girilemez ve üstü aranmaz” (m. 76); “bağlıların, çalışmaların, mülk edinme ve hak ve mal kullanmanın, toplanmaların, derneklerin ve ortaklıkların serbestlik sınırı kanunla çizilir” (m. 79). “.. kanun çerçevesinde her türlü eğitim serbesttir” (m. 80); “.. kanunlar hükümlerine aykırı bulunmamak üzere her türlü din törenleri serbesttir” (m.75); “kanunda yazılı hal ve şekillerden başka türlü hiç kimse yakalanamaz ve tutulamaz...” ANAYURT, Ömer; “1924 Anayasası’nda Temel Hak ve Hürriyetler”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.7, S.1-2, Y. 2003, s. 5-8

48] EROĞLU; a.g.e., s. 82

B. 1924 Anayasasında Yargı Erkine İlişkin Düzenlemeler

Maddi ve şekli bakımdan bir anayasa niteliği taşıyan 1924 Teşkilât-ı Esasîye Kanunu'nda "yargı" erki de düzenlenmiştir. Anayasanın 8'inci maddesine göre, "**Hakk-ı kaza, millet nâmına, usulü ve kanûnu dairesinde müstakîl mehkâm tarafından istimâl olunur**". Bu maddede millet adına yargılama yetkisinin bağımsız mahkemelerde olduğu belirtilmiştir.

1924 Teşkilât-ı Esasîye Kanununun dördüncü faslı "kuvve-i kazaiyye" başlıklı olup,

ledir: "Herkes mahkeme önünde haklarını korumak için gerekli gördüğü yasal araçları kullanmakta serbesttir". Görüldüğü gibi, 1924 Teşkilât-ı Esasîye Kanunu "meşru vesait"ten; buna karşılık, 1945 Anayasası "yasalı araçlar"dan bahsetmektedir. "Yasal araçlar" ne demektir? "Yasayla belirlenen araçlar" demek ise, bundan yasama organının savunma hakkının bir "yasa" ile istediği gibi sınırlandırabileceği sonucu çıkar. Oysa "meşru vesait" ibaresinden böyle bir sonuç çıkarmak hayli zordur. Görüldüğü gibi 1924 Teşkilât-ı Esasîye Kanununun Türkçeleştirilmesi hukuk tekniği bakımından zararlı sonuçlara yol açabilir. Hukuk tekniği bakımından bir hukukî metnin terimleriyle oynanmasının tehlikeli olması bir yana, 1945 Anayasası metninin Türkçe bakımından da doğru olduğu pek şüphelidir. Örneğin, 59'uncu maddenin 1924 Teşkilât-ı Esasîye Kanunu versiyonunda herkes haklarını "müdâfaa için" demektedir. 1945 Anayasası ise bu "müdâfaa için" ibaresini "korumak için" diye öz Türkçeleştirmiştir. Bilindiği gibi, "koruma", "müdâfaa"nın değil "muhafaza"nın karşılığıdır. "Korumak için" ifadesi yerine "savunmak için" denmeliydi. Diğer yandan belirtelim ki, 24 Aralık 1952 tarih ve 5997 sayılı Kanun ile tekrar yürürlüğe konulan 1924 Teşkilât-ı Esasîye Kanununun metni ile bu Kanunun ilk metni arasında birtakım farklılıklar da vardır. 24 Aralık 1952 tarih ve 5997 sayılı Kanuna ek olarak 1924 Teşkilât-ı Esasîye Kanunu tekrar kaleme alınarak yayımlanmıştır. 1924 metni ile 1952 metinleri arasında kelimelerin yazılış farklılıkları vardır. Bundan başka bazı maddelerin anlamını değiştiren farklılıklar da vardır: 28'inci maddenin 1924 versiyonunda "... mebusluk sakıt olur" denmekte; buna karşılık 1952 versiyonunda, "... mebusluk zail olur" denmektedir. Keza 32'inci maddenin 1924 versiyonunda "Reisicumhur.. Meclis münakaşat ve müzekaratına iştirak edemez ve rey veremez" derken, aynı maddenin 1952 versiyonunda "ve rey veremez" ifadesi yer almamaktadır. Aynı şekilde 88'inci maddenin ikinci fıkrasının 1924 versiyonunda "Türkiye'de ve hariçte bir Türk tebaanın.." ifadesinde yer alan "tebaanın" kelimesinin yerini 1952 versiyonunda "babanın" kelimesi yer almıştır. Yine, 1924 Teşkilât-ı Esasîye Kanununun ilk versiyonunda yer alan "Türkiye Büyük Millet Meclisini intihap edilen ve edilecek olan bilumum mensub-in-i askerîyenin tâbi olacağı şerait hakkındaki 19 Kanunuevvel 1339 tarihli Kanun ahkâmı bakidir" şeklindeki muvakkat madde, Teşkilât-ı Esasîye Kanununun 1952 versiyonunda yoktur. Tüm bunlar göstermektedir ki, bir hukukî metnin kelimeleri fevkalade önemlidir. Onlarla oynanmamalı, metnin mevsubiyeti hakkında tereddüt yaratılmamalıdır...] GÖZLER; Türk Anayasa Hukuku., s. 72-74

bu bölümde(md. 53-60) yargıya ilişkin düzenlemeler yer almaktadır. 1924 Teşkilât-ı Esasîye Kanununun önceki bölüm başlıklarında yasama ve yürütmeden "vazife" olarak bahsederken, burada yargıdan "kuvvet" olarak bahsedilmesine farklı anlamlar yüklenip, yargı erkinin önemsendiği kanaatine varmayı gerektirir bir gerekçe ve ispat bulunmamaktadır. Zira ülkenin kurucu kadrosu tarafından, üç kuvvet arasında yürütmeden yana tavır alındığı yukarıda açıklanmıştır. Bu itibarla salt kelimelerden hareketle farklı bir noktaya varmak doğru olmayacaktır.⁵¹

1924 Teşkilât-ı Esasîye Kanununda yargı ile ilgili faslında yer alan hükümler şunlardır:

Madde 53- Mahkemelerin teşkilatı, vazife ve salâhiyetleri kanûnla muayyendir.

Madde 54- Hâkimler bilcümle davaların muhakemesinde ve hükmünde müstakîl ve her türlü müdahâlattan âzâde olup ancak kanûnun hükmüne tabidirler.

Mahkemelerin mukarreratını Türkiye Büyük Millet Meclisi ve İcrâ Vekilleri Hey'eti hiçbir veçhile tebdil ve tağyir ve tehir ve infaz-ı ahkâmına mümanâat edemez.

Madde 55- Hâkimler kanûnen muayyen olan usûl ve ahvâl haricinde azlolunamazlar.

Madde 56- Hâkimlerin evsafı, hukûku, vezâifi, maaş ve muhassasatları ve sûret-i nasıp ve azilleri kanûn-ı mahsûs ile tâyin olunur.

Madde 57- Hâkimler kanûnen muayyen vezâiften başka umûmî ve hususî hiçbir vazife deruhde edemezler.

Madde 58- Mahkemelerde muhakemat alenîdir.

Yalnız Usûl-i Muhakemat Kanûnu mücibince bir muhakemenin hafîyyen cereyanına mahkeme karar verebilir.

Madde 59- Herkes, mahkeme huzûrunda hukûkunu müdâfaa için lüzûm gördüğü meşrû vesâiti istimâlde serbesttir.

Madde 60- Hiçbir mahkeme, vazife ve salâhiyeti dahilinde olan davaları rü'yetten imtinâ edemez. Vazife ve salâhiyet haricinde olan davalar ancak bir karar ile reddolunur.

Ayrıca Şûrâ-yı Devlet (Danıştay) idari yargı konusunda görevli bir mahkeme olmasına karşın yargı bölümünde değil, yürütmeyi düzen-

51] Aksi görüş için bkz. Tanör; a.g.e., s. 306

leyen dördüncü fasıl içindeki 51'nci maddesinde düzenlenmiştir. Yine Anayasanın 61-67'nci maddeleri arasında bazı üst düzey kimseleri yargılamak üzere Divan-ı Ali(Yüce Divan) kurulmuştur.

Yargının tarafsız ve bağımsızlığının⁵² en büyük teminatı olan güvenceler yönünden, 1924 Teşkilât-ı Esasîye Kanunu ve 1876 tarihli Kanun-u Esasîsinin yargıya ilişkin getirdiği güvenceler kıyaslandığında 1876 tarihli Kanun-u Esasîsinin daha ilerde olduğu anlaşılmaktadır. Zira 1924 Teşkilât-ı Esasîye Kanunu'nda "kanuni hâkim"⁵³ güvencesini sağlayacak, normal mahkemelerin haricinde fevkalâde bir mahkeme veyahut hüküm vermek yetkisini haiz komisyon teşkilini yasaklayan bir madde bulunmamaktadır.⁵⁴ Bu basit bir unutmaya eseri değildir. 1924 Teşkilât-ı Esasîye Kanununun meclis görüşmelerinde, "fevkalâde mahiyeti haiz mahkeme teşkili memnudur" şeklinde bir ek fıkra önerisi reddedilmiştir. Bunun yegâne sebebi;(nitelikleri bakımında tabii hâkim ve olağan mahkeme ilkelerini ihlal eden) İstiklal Mahkemeleri'ne açık kapı bırakmaktır.⁵⁵

1924 Anayasası'nın görüşmeleri sırasında Eskişehir milletvekili Abdullah Azim Efendi olağanüstü mahkemelerin kuruluşunu yasaklayan bir maddenin taslakta bulunmadığını

fark edip söz alır ve bu yönde bir önerge verir ancak önergesi reddedilir:⁵⁶

Abdullah Azmi Efendi (Eskişehir)- Efendim, bu fasıl, mahkemeler teşkilatıyla ilgili. Bütün anayasalarda bir hüküm konulmak gerekirken burada zühul edilmiştir. Bu da "fevkalade mahiyeti haiz olan mahkemeler memnudur." Bu kayıt bütün anayasalarda mevcuttur. Binaenaleyh maddeye "fevkalade mahiyeti haiz mahkemeler teşkili memnudur" fıkrasının ilavesini teklif ediyorum ve kaydın konması lazımdır.

Süleyman Sırrı Bey (Bozok)- İcap ederse İstiklâl Mahkemesi göndeririz.⁵⁷

Diğer yandan 1924 Teşkilât-ı Esasîye Kanununda yargıyla ilgili hükümler de yasama karşısında bir güvence teşkil etmekten uzaktır. Çünkü Anayasa getirdiği güvenceleri "kanun dairesinde" sınırlandırmıştır. Hâkimlik teminatı ve hâkimlerin özlük hakları da kanunla düzenlenecek hususlardandır.

1924 Teşkilât-ı Esasîye Kanunu'nda kanunların yorumlanması yetkisinin yasama organına verilmesi(md.26), tüzüklerin kanunlara aykırılığı iddiasının meclis tarafından karara bağlanması(md. 52) yargı erkinin asli görevlerini elinden alan, dar anlamda "kanunu uygulamak" şeklinde teknik bir görevle sınırlandıran düzenlemelerdir.⁵⁸

IV. İstiklal Mahkemeleri

İstiklal Mahkemeleri 1920-1923(Millî Mücadele Dönemi) ve 1923- 1927(Cumhuriyet Dönemi) olmak üzere iki dönemde görev icra etmiştir. İlk dönemde hedef millî mücadeleyi desteklemek amacıyla asker kaçaklarını savaşa katmak iken, ikinci dönemde ise hedef devrimlerin yerleşmesini sağlamaktır.⁵⁹ Bu mahkemelerin en çok eleştirilen ve en çok dikkat çeken faaliyetleri ikinci dönemdeki yargılama ve kararlarıdır.

İstiklal Mahkemelerinin kuruluşu, nitelikleri ve ihlal edilen hukuk ilkeleri ele alınacaktır.

56] AKYOL; a.g.e., s. 439

57] "Süleyman Sırrı doğru anlamıştır; Abdullah Azmi'nin teklifinin kabul edilmesi artık İstiklal Mahkemeleri'nin kurulması demek olacaktır." Bkz. Akyol; a.g.e., s. 439

58] ERDOĞAN; a.g.e., s. 141

59] Adil Giray ÇELİK; *Tarihin Yargıladığı Davalar*, s. 93

52] Hasan Tahsin FENDOĞLU; *İslam ve Osmanlı Anayasa Hukukunda Yargı Bağımsızlığı Anayasa Hukuku Tarihi Açısından Mukayeseli Bir İnceleme*, s. 235.

53] "Hukuk devletinde yasal yargıç (kanuni hâkim), doğal yargıç (tabii hâkim) olarak anlaşılmalıdır. Doğal yargıç kavramı ise, dar anlamda, suçun işlenmesinden veya çekişmenin doğmasından önce davayı görececek yargı yerini yasanın belirlemesi diye tanımlanmaktadır. Başka bir anlatımla, doğal yargıç ilkesi, yargılama makamlarının suçun işlenmesinden veya çekişmenin meydana gelmesinden sonra kurulmasına veya yargıçların atanmasına engel oluşturur; sanığa veya davanın yanlarına göre yargıç atanmasına olanak vermez" (Anayasa Mahkemesi, T. 20.10.1990, E. 1990/13, K. 1990/30) GÖZLER; *Türk Anayasa Hukuku*, s. 844.

54] 1876 Kanunu Esasî'nin 23'üncü maddesi "Yapılacak usulî muhakeme hükmünce hiç kimse kanunen mensup olduğu mahkemeden başka bir mahkemeye gitmeye icbar olunamaz." şeklinde, 89'uncu maddesi ise "Her ne nam ile olursa olsun bazı mevaddı mahsusayı riüyet ve hükmetmek için mehakimi muayene haricinde fevkalâde bir mahkeme veyahut hükiim vermek selahiyetini haiz komisyon teşkili katiyen caiz değildir. Fakat kanunen muayyen olduğu veçhile tâyini mevla ve tahkim caizdir." şeklindedir.

55] TANÖR; a.g.e., s. 307

A. Kuruluş ve Nitelikleri

İstiklal Mahkemeleri'nin kuruluş ve nitelikleri, iki dönem(1920-1923 ve 1923- 1927) olarak ele alınmıştır.

1. Milli Mücadele Dönemi İstiklal Mahkemeleri

Kurtuluş Savaşı'na kadar olan süreçte Osmanlı İmparatorluğu, yaklaşık olarak 10 yıla yayılmış bulunan bir savaş sarmalının içine girmiş, haliyle bu vaziyet de halkta bir bezginlik yaratmıştır. Milli Mücadele'de, askerlerin firar ettikleri ve dahi bu firarilerin yağma, hırsızlık gibi güven bozucu eylemlere karıştıkları tespit edilmiştir.⁶⁰

23 Nisan 1920'de açılan Büyük Millet Meclisi bu düzensizliği önlemek ve milli mücadeleye destek sağlamak amacıyla çareler ararken, Afyon Mebusu Mehmet Şükrü Bey 25 Nisan günü "bütün Osmanlı vatandaşlarının" meclise itaat etmesi gerektiğini belirterek meclisin aleyhinde bulunanların, bozgunculuk yapanların, düşmana hizmet edenlerin "hain-i vatan" sayılmasını ve idam edilmesini öngören bir kanun teklifi verir.⁶¹ Meclis encümenine ve bilahare meclise Hiyanet-i Vataniye⁶² Kanunu'nu⁶³ olarak kabul edilmiş-

60] AYBARS; a.g.e., s. 31.

61] "...Gayei matlubeye vusul için Büyük Millet Meclisinin itihaz edileceği mukarrerata bütün efradı Osmaniyenin mutavaat eyleseni lâzımdır. Bu ecilden Meclisi Millînin mukarreratı aleyhinde bulunanlar veya mutavaat eylemeyenler ancak haini vatan olabirler ve bu gibilerin de hiyaneti vataniye ile itihaz edilmeleri lâzımgelir..." ÖZÜÇETİN, Yaşar-DAĞISTAN, H. Mehmet; "Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nun Müzakereleri ve Kabulü", *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Tarih'in Peşinde*, S. 5, Y. 3, Nisan 2011, s. 257.

62] Kanun numarası 2 olup, Büyük Millet Meclisi'nin ilk çıkardığı kanun 1 sayılı Ağnam(Hayvan) Vergisi Kanunudur.

63] **Madde 1:** Makamı muallâ-ı hilafet ve saltanatı ve memalik-i mahrusa-i şahaneyi yed-i ecanipten tahlis ve taarruzatı def-i maksadına ma'tuf olarak teşekkül eden Büyük Millet Meclisi'nin meşruiyetine isyanı mutazammın kavlen veya fiilen veya tahriren muhalefet veya ifsadatta bulunan kesian, hain-i vatan addolunur.

Madde 2: Bilfiil hiyaneti vataniyede bulunanlar salben idam olunur. Fer'an zimedhal olanlar ile müteşebbisleri kanun-u cezanın kırk beşinci ve kırk altıncı maddesi mucibince tecziye edilirler.

Madde 3: Vaz ve hitabet suretiyle alenen ve ezmine-i muhtelifede eşhas-ı muhtelifiye sırran ve kavlen hiyanet-i vataniye cürümüne tahrik ve teşvik edenlerle işbu tahrik ve teşvik-i suver ve vesait-i muhtelifiye ile tahriren ve tersimen irtikap eyleyenler mu-

tir.⁶⁴ Kanununun 1'inci maddesine göre hilafet makamı ve saltanatı ve ülkeyi yabancı devlet güçlerinden kurtarmak ve saldırıları önlemek amacıyla yönelik olarak kurulan Büyük Millet Meclisi'ne karşı düşünce veya uygulamalarıyla veya yazdıkları yazılarla muhalefet ve bozgunculuk edenler vatan haini olarak sayılır. Kanununun 2'nci maddesine göre bilfiil vatan hainliği yapanlar asılarak idam edilir. Şahsen

vakkat küreğe konulurlar. Tahrikât ve teşvikat sebeble madde-i fesat meydana çıkarsa muharrik ve müşevvikler idam olunurlar.

Madde 4: Hiyanet-i vataniye maznunlarının merci-i muhakemesi ika-i cürüm edilen mahaldeki bidayet ceza mahkemesidir. Ahval-i müstacele ve fevkalâde maznununun derdest edildiği mahal mahkemesi de icrayı muhakeme ve ita-yı karara salâhiyat-tardır.

Madde 5: Hiyanet-i vataniye maznunlarının muhakemesi bidayet ceza mahkemelerinden verilecek gayrı muvakkat tevkif müzakeresi üzerine her halde mevkufen icra edilir.

Madde 6: Zabita-i adliye memurlarının tanzim edecekleri tahkikat-ı iptidaiye evrakı daire-i istinkata tevdi olunmaksızın mahallin en büyük mülikye memuruna ita olunur ve onun tarafından dahi müdde-i umumiler vasıtasıyla yirmi dört saat zarfında mahkemeye verilir.

Madde 7: Hiyanet-i vataniye maznunlarına ait muhakemat, bir sebep-i mücbir olmadıkça azami yirmi günde hükmü rabtolunacaktır. Bu müddeti bila sebep-i mücbir tecaviüz ettiren mahalli zabıtası ile mahkeme heyeti kanunu cezanın yüz ikinci maddesi zeyli mucibince cürümünün derecesine göre tecziye edilmek üzere mâ'fevki mahkemesince muhakemesi bil'icra a'zami yirmi gün zarfında hükmü rabtedilecektir.

Madde 8: İşbu kanuna tevfikan mahakimden sadır olacak mukarrerat kat'ı olup Büyük Millet Meclisi'nce bad-el-tasdik mahallerinde infaz olunur. Tasdik edilmediği taktirde Meclis'ce itihaz edilecek karara tevfik-i muamele olunur.

Madde 9: İşbu ceraimin emr-i muhakemesi için mahkemelerce istenilen şahsa, celp ve davete hacet kalmaksızın bilâhüküm inhizar müzakeresi tastir kılınır.

Madde 10: İsyana iştirak etmeyen eşhas hakkında ligarazin isnadatta bulunanlar isnad ettikleri cürümün cezası ile mücazat olunurlar.

Madde 11: Haklarında gıyaben hüküm sadır olan eşhas, derdestlerinde işbu kanuna tevfikan yeniden ve vicahen muhakemeleri icra olunur.

Madde 12: İşbu kanun her mahallin idare amiri tarafından nahiy ve kaza, livâ ve vilayet merkezlerine ve köy heyet-i ihtiyariyeleri müctemian celp edilerek ifham ve suret-i tebliğî mutazammın hey'eti mezkure azalarının imzalarını havi zabıt varakaları tutularak idare meclislerince hüfzedilmekle beraber kavainin neşir ve ilanı hakkındaki kanuna tevfikan ayrıca neşir muamelesi dahi yapılacaktır.

Madde 13: İşbu kanunun icra-yı ahkâmına Büyük Millet Meclisi memurdur.

Madde 14: İşbu kanun her mahalde tarih-i tebliğ ve ilanından kırk sekiz saat sonra mer'i olacaktır.

64] Hiyanet-i Vataniye Kanunu, 3713 s. Terörle Mücadele Kanunu'nun 23/1.a maddesi ile 12.04.1991 tarihinde kaldırılmıştır.

olaylara karışanlar ve teşebbüs edenler ceza kanununun kırk beşinci ve kırk altıncı maddesine göre cezalandırılırlar.⁶⁵ Bu kanundaki suçları yargılama yetkisi tabii hâkim ilkesine uygun olarak yerel mahkemelere verilmiş olup, acele hallerde şüphelinin yakalandığı yerde yargılanması(md. 4) düzenlenmiştir. Davalar haklı bir sebep bulunmadıkça 20 gün içinde nihayetlendirilecek(md. 7), mahkemece verilecek olan kararlar kesin olup Büyük Millet Meclisi'nin onayını müteakip bölgesinde infaz olunur, onaylanmadığı durumlarda, meclisin vereceği karara uygun olarak hareket edilecektir(md.8).

Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun ilk 4 aylık uygulama döneminde arzulanan toparlanma sağlanamamış,⁶⁶ hızlı karar alan ve uygulayan mahkeme arayışına girilmiştir. Bu arayışta önemli bir esin kaynağı Fransız İhtilali'nde kurulan "İhtilal Mahkemeleri"dir.⁶⁷

65] Bu dönemde yürürlükte bulunan kanun 1274(1858) tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu'dur.

Bu kanun hakkında bkz. Ahmet Gökçen; Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Kanunları ve Bu Kanunlardaki Ceza Müeyyideleri(İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü-Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1987, s. 37

66] TURGUT; a.g.e., s. 361

67] HÜR, Ayşe; "Cumhuriyetin Terör Aygıtı: İstiklal Mahkemeleri", *Farklı Tarih Dergisi*, S. 5, Eylül (Bila Tarih), s. 18, "Fransız İhtilali sırasında İhtilal yada Devrim Mahkemeleri 10 Mart 1793'te, yani ihtilalin başlamasından yaklaşık dört yıl sonra kuruldu. 1789 devrim sürecinden önce, İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'ni yayımlayan ve liberal meşrutî monarşi rejimini kuran ılımlı dönemi radikalleşme izlemiş Cumhuriyet ilan edilmiş, kralcı Avrupa ittifakının orduları Fransa'yı işgale başlamıştır. Hem ülke hem Cumhuriyet aynı anda tehlikededir. Devrim Mahkemeleri bu dönemde kurulmuştur. Olağanüstü yetkilere sahip Devrim Mahkemeleri'nin kurulmasını öneren Danton'dur. Mahkeme 'Devrim aleyhtarı her fiil ve teşebbüs, hürriyete, eşitliğe, Cumhuriyet'in bölünmezliğine, devletin iç ve dış güvenliğine karşı' her davranış şiddetle cezalandırma yetkisine sahiptir. Bizim Hıyanet-i Vataniye kanunu ile tek önemli fark 'asker kaçakları' diye öncelikli bir konunun bulunmamasıdır. Devrim yada İhtilal Mahkemeleri, tarihçi Aulard'ın belirttiği gibi 'Konvansiyon tarafından ayın edilen' bir jüri heyeti ile bir kamu savcısı ve iki yardımcısından oluşuyordu. Konvansiyon'un bizim TBMM gibi kuvvetler birliğine dayalı 'ihtilal meclisi' olduğunu hatırlatalım. Bizde İstiklal Mahkemeleri 'jüri' değil, üç kişilik mebus-yargıçlardan oluşur ve meclis tarafından seçilirler. Her iki mahkemenin de kararların kesinidir, temyiz yoktur. Her iki mahkemede de 'maddi delil' değil, 'manevi delil' sistemi geçerlidir, yani en ufak bir şüphe idam(giyotin) için yeterli olabilir, suçun ispatı gerekmez. Jakoben lider Robespierre'in diktatörlüğü döneminde çıkarılan '22 Prairial Kanunu'(10 Haziran 1794) ile mahkeme akıl almaz yetkilerle donatılarak adeta katliama girişti. Jakoben diktatörlüğünden önce Paris Devrim

Bazen tartışmaların olabildiğince hararetlendiği⁶⁸ görüşmelerden sonra firariler hakkında

Mahkemesi 13 ay içinde 1220 idam cezası vermişti; bu Milli Mücadele dönemindeki idam sayısı civarında bir rakamdır. Fakat Ropespierre'in diktatörlüğü döneminde 49 gün içindeki idam sayısı 1376'dır! Tarihçi Aulard, Jakoben diktatör Ropespierre'in mahkemelere jüri olarak Jakoben militanlarını atadığını ve mahkemeleri şahsi diktatörlüğü için kullanarak, Danton gibi ihtilal arkadaşlarını bile tasfiye ettiğini, giyotinin katliam makinesi gibi çalıştığını belirtir haklı olarak. Fransız İhtilali'nde gerek 'vatan savunması' için, gerek cumhuriyet korumak için 'devrim hükümeti'nin İhtilal Mahkemeleri eliyle uyguladığı tedhiş-terör korkunçtur, tam bir cinnet halidir. Jakoben diktatör Ropespierre'in düştüğü(su testisi su yolunda kırılır misali giyotinde idam edildiği) 27 Temmuz 1794'e kadarki 'devrim hükümeti' döneminde İhtilal Mahkemesi giyotinde idam edilenlerin sayısı bütün Fransa'da 30 bindir, 10 bin kişi de yargılanmadan 'devrim hapishaneleri'nde ölmüştür. Dönemin adı 'Terör Dönemi'dir. Giyotinle kafa keserek yapılan 30 bin adamın büyük bir kısım Vandee, Lyon, Marsielle ve Tolon'da ortaya çıkan 'iç isyanlar'ın korkunç katliamlarla bastırılmasında gerçekleşmiştir. Bizde ise İstiklal Mahkemeleri'nin kurulmasının bir sebebi de Çerkez Ethem gibi Kuva-yı Milliye milislerinin aşırı şiddetini önlemektir. Fransa'da Ropespierre'den sonra 'beyaz terör' denilen karşı terör dönemi yaşandığı gibi ardından bir de İmparator Napoleon diktatörlüğü gelmiştir. Fransız Devrim'in milliyetçi, inkılapçı, pozitivist, anti-liberal 'Jakoben-demokrasi' yönleri ile Türk Devrimi arasında önemli benzerlikler elbette vardır. Kuvvetler birliği, halk, ulus, egemenlik gibi temel kavramlarda hem Jakobenler hem Kemalistler Rousseau'dan büyük ölçüde etkilenmiştir. Fakat iki devrimin şiddeti mukayese bile edilemez. Fransız Devrimi tam bir kan banyosu yaratmıştı. Zaten aralarında 130 yıl gibi bir zaman farkı vardır. Ayrıca, Fransız Devrimi kaotik bir halk ayaklanması idi ve hiçbir demokrasi geleneğinden gelmiyordu. Bizde ise Milli Mücadele düzenli orduyla yapıldığı gibi, Kemalist Devrimler de devlet otoritesi ile yapıldı. Ayrıca bizde Meşrutiyet'ten gelen bir demokrasi geleneği mevcuttu."AK-YOL; a.g.e., s. 122-124,

68] Antalya Mebusu Hamdullah Suphi Bey, meclise sevk edilen kanun teklifi ve teklifte bulunan müsadere, sürgün cezaları ile ilgili konuşmasında; "Şimdi ben maddeyi tetkik ediyorum, deniliyor ki; kaçan askerim emvali müsadere edilecektir. Ailesi tebid edilecektir. Arkadaşlar, ilahi ve arzî hiç bir kanun tahattur edemiyorum ki bir mücrimi değil, mücrimi yakalayamadık diye evlatlarını, masum çocuklarını, karısını öldürsün, kurban etsin.Bu itibarla düşünüyorum; acaba muhacerete sevk ettiğimiz, tarlasından ineğinden, koyunundan uzaklaştırdığımız kadınlar veya çocuklar, gittikleri yerde yaşayabilecekler mi? Memleketimizin muhaceret tarihini bilirsiniz(Ermeni Tehcirini kastediyor.Akyol; a.g.e., s. 105), toprağından çıkan yüz muhacirden sekseni muhakkak perişan olarak ölmüştür. Mademki kaçan çoktur, madem ki biz bir çoğunu yakalayamıyoruz.O halde bence gayet zaruridir. Esasen harap olan, esasen en büyük sefaletle düştüğü olan zavallı köylerimizde son kalan evleri yakacağız. Tahrip edeceğiz. Onların çoğunu atacağız. Kadınları süreceğiz, öldüreceğiz demektir." demektedir. T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre I, C. 4, T. 8.9.1336(1920), s. 28, <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c004/tbmm01004061.pdf>, Son Erişim Tarihi:25.04.2012

yargılama yapmak üzere İstiklal Mahkemelerini kuran 21 s. Firariler Hakkında Kanun 11 Eylül 1920 tarihinde kabul edildi. Dokuz maddeden müteşekkil Kanunun maddeleri şöyledir:⁶⁹

Madde 1: *Muvazzaf ve gönüllü ile hizmet-i askeriye dahil olup da firar edenler veya her ne surette olursa olsun firara sebebiyet verenler ve firari derdest ve sevkinde tekâsül gösterenler ve firarileri ihfa ve iaşe ve ilbas edenler hakkında mülki ve askeri kavaninde mevcut ahkâm ve indel-icap diğer gûna mukarrerat-ı cezaiyyeyi müstakilen hükiüm ve tenfiz etmek üzere Büyük Millet Meclisi azalarından mürekkep (İstiklal Mahkemeleri) teşkil olunmuştur.*

Madde 2: *Bu mahkemeler azasının adedi (üç) olup Büyük Millet Meclisinin ekseriyet-i ârâsile intihap ve içlerinden birisi kendileri tarafından reis addolunur.*

Madde 3: *İşbu mahkemelerin adedini ve muntakalarını Heyet-i Vekile'nin teklifi üzerine Büyük Millet Meclisi tayin eder.*

Madde 4: *İstiklal mahkemelerinin kararları kati olup infazına bilumum kuva-yi müsellâha ve gayr-i müsellâha-i devlet memurdur.*

Madde 5: *İstiklal Mahkemelerinin evamir ve mukarreratını infaz etmeyenler veya infazda taallül gösterenler işbu mahkemeler tarafından taht-ı mahkemeye alınırlar.*

Madde 6: *Her İstiklal Mahkemesi ketebe ve müstahdeminin maaşatı şehri yüz lirayı geçmeyecektir.*

Madde 7: *Her İstiklal Mahkemesi vazifeye mübadereti anında firari ve bakaya efradının bir müddet-i muayyene zarfında icabetini teminen her türlü vasait-i tebliğiyeye müracaat ederler.*

Madde 8: *İşbu kanun tarih-i neşrinden muteberdir.*

Madde 9: *İşbu kanunun icrasına Büyük Millet Meclisi memurdur.*

21 s. Firariler Hakkında Kanun ile İstiklal Mahkemeleri'nin kuruluşu sağlanmış, sıra mahkemede yargıçlık yapacak milletvekillerinin seçimine gelmiştir. Üye seçimine ilişkin müzakereler yaklaşık bir hafta boyunca devam etmiştir. Bu sırada Mustafa Kemal'in de mecliste bulunduğu 26 Eylül 1920 tarihinde üye seçimleri tamamlanmış ayrıca Antalya mebusu Rasih Hoca tarafından İstiklal Mah-

kemeleri'nin yetkilerini genişleten kanun önerisi 28 Sayılı Kanun⁷⁰ olarak kabul edilir. Bu kanun ile İstiklal Mahkemeleri firariler ile ilgili yargılamaların yanında; vatan hainliği, Hıyanet-i Vataniye kapsamındaki suçlardan yargılanan sanıkları, memleketin maddi-manevi kuvvetlerini kırmaya çalışma, casusluk suçlarını da yargılama yetkisine kavuşmuştur. Meclis tarafından Ankara, Eskişehir, Konya, Isparta, Sivas, Kastamonu, Pozantı, Diyarbakır'da İstiklal Mahkemeleri kurulmasına karar verilmiş ve üyeleri seçilmiştir.⁷¹ Mecliste, Refik Şevket Bey tarafından tanzim edilen ve halka açıklama yapan bir beyanname kabul edilip, mahkeme heyetleri görev yerlerine varmadan ilgili bölgelere gönderilir. Bu beyanname; vatanın içinde bulunduğu durum, İstiklal Mahkemeleri'ni kuran kanun ve çalışma usulü ile hangi suçlara bakacağı yer almaktadır.⁷²

Milletvekili olan üç yargıç üyeden oluşan İstiklal Mahkemeleri'nin bu ilk kuruluş hallerinde bir savcılık makamı yoktur. Bölgelelerinde işlenen suçlar hakkında işlenen suçları yargılayan bu mahkemeler idareden aldıkları tahkikatlar veyahut olağan mahkemelerden aldıkları dosyalar üzerinden yargılama yapıyor, kesin olarak karar veriyorlardı.⁷³ Mahkeme kararına karşı bir itiraz veyahut temyiz kanunun yolu bulunmamaktadır. Seyyar vaziyette olan mahkemeler duruşmaları kanun gereği

70] Bu Kanun, 21 s. Firariler Hakkında Kanun'a ek madde ekleyen bir kanundur.

71] AYBARS; a.g.e., s. 53-55

72] Beyanname için bkz. AYBARS; a.g.e., s.429-430

73] ".İstiklal Mahkemeleri'ni ilgilendiren olayların tahkikati önce hükümetçe yapılır, sonra düzenli bir dosya halinde mahkemeye devredilirdi. Konu, mahkeme heyeti tarafından ayrıca incelenir ve noksanları tamamlandıktan sonra olayla ilgili olanların açık yargılamasına geçilirdi. Suçlular mahkemeye getirildikten sonra, soruşturma memuru tarafından davalı hakkında ileri sürülen suç okunurdu. Davalı bu suçlamalara cevap verir, kendini savunurdu. Deliller karşılıklı olarak ortaya konur, tanıklar dinlenirdi. Mahkemeler kesin olarak açık yapılırdı. Gizli yapılmış tek bir mahkeme yoktu. Verilen karar da açık olarak okunurdu. Asker, sivil bütün devlet memurları mahkemelerin verdikleri kararları derhal infaz etmekle yükümlüydü. Hükiimler temyizi olmadığı ve derhal infaz edildiği için, bu ağır sorumluluk karşısında dava kılı kırk yararcasına incelenirdi. Gazeteler bir gün önceden, yapılacak duruşmalar hakkında bilgi verir, halkın ilgisini arttırırdı. Halk, duruşmaları ilgiyle izliyordu. Suçlular kısa sürede yargılanıyor ve halk önünde cezalandırılıyorlardı. Bu, açık bir ibret oluyordu." TURGUT; a.g.e., s. 367

69] AYBARS; a.g.e., s. 49-50,

olarak aleni yapıp, tanık dinlemektedirler. Kararları infaz yetkisi de mahkemeye aittir. Bazı asker kaçaklarına ilişkin olaylarda, askerlik şubesi ile telgraf marifetiyle yapılan yazışmalar neticesinde sanıklar hakkında gıyaben cezaya hükmedildiği de vâkidir.⁷⁴

Bu şekilde yargılamalar yapıp; asıllarık veya kurşuna dizilerek idam, kal'a bend, kürek, ağır hapis, sürgün, dayak(değnek vurarak, 40-100 arası), tazmin, görevden uzaklaştırma, halk ve asker önünde teşhir, Milli Mücadele'nin sonuna kadar gözaltına alma, mal ve mülke elkoyamak, yıkmak ve yakmak, asker kaçağının yerine en yakınına askere almak, köy ve mahallesine ağır para cezası(200 Lira) gibi cezalara⁷⁵ hükmeden İstiklal Mahkemeleri'nin cephe gerisinden birçok firari ve asker kaçağını Milli Mücadele'ye katmada önemli bir etkisi olmuştur. İstiklal Mahkemeleri'ne olağanüstü yetkiler veren Büyük Millet Meclisi sürekli olarak bu mahkemeleri denetim altında tutmaya çalışmış ve gündemine alıp tartışmıştır. Mahkemeler yaptıkları yargılamalar ile ilgili olarak 15 günlük cetveleri meclise göndermektedirler. Meclisin en çok tepkisini çeken olay Kastamonu İstiklal Mahkemesi'nin firari yakınlarına yönelik aşırı uygulamalarıydı. Zira bu mahkeme tarafından "kaçakların yerine yakınlarının askere götürülmesi, yoksa köy veya mahallesinden iki yüz lira para cezası alınması, kaçağın malının mülkünü yakılıp yıkılması veya müsaderesi" gibi cezalara hükmedilmiştir. Kuruldukları tarihten itibaren tartışma konusu olan İstiklal Mahkemeleri Meclis Başkanlığı'nın 17 Şubat 1921 tarihli teklifi ve meclisin kararı ile (Ankara İstiklal Mahkemesi hariç olmak) ileride ihtiyaç olduğu takdirde yeniden kurulmak kaydıyla kaldırıldı.⁷⁶

Ancak devam eden savaş koşullarında, bu olağanüstü yetkiyi haiz mahkemelerin görevine son verilmesinin Milli Mücadele'de zaafiyete yol açtığı, firarların arttığı dile getirilmiş olup, meclisteki uzun müzakere ve tartışmalardan sonra 23 Temmuz 1921'de zaten faaliyetine devam eden Ankara İstiklal Mahkemesi ile birlikte Kastamonu, Konya ve Samsun'da İstiklal Mahkemeleri'nin kurulmasına karar verildi. 5 Ağustos 1921 tarihin-

de de Mustafa Kemal'e yasama ve yürütme yetkilerini haiz Başkumandanlık yetkisi verilmiştir. Daha önce meclise karşı sorumlu olan İstiklal Mahkemeleri böylece sadece Mustafa Kemal'e karşı sorumlu olacaklardır. Emirleri kanun hükmünde olan Başkumandan ihtiyaç üzerine Yozgat'ta da bir mahkeme kurulmasına karar verir. Sakarya Zaferi'ne asker temin etme konusunda katkı sağlayan İstiklal Mahkemeleri hakkında meclis Gazi Mustafa Kemal'den aldığı yasama yetkisine dayanarak 31 Temmuz 1922 tarihinde 249 sayılı İstiklal Mahkemesi Kanunu'nu kabul etmiştir. Bu kanunla mahkemelerin görev ve yetkileri saptanmış, mahkemeye savcılık kurumu da dahil edilmiştir. İdam cezalarının infazı Meclis onayına bağlanmıştır. 1 Ağustos 1922 tarihli meclis kararıyla İstiklal Mahkemelerinin görevlerine son verilmiştir.⁷⁷ Bundan sonra Elcezire ve Amasya'da birer İstiklal Mahkemesi kurulmuş ise de, savaşın kazanılmış olması sebebiyle görevlerine son verilmiştir.⁷⁸

Milli Mücadele döneminde tespit edilen toplam 1054 idam cezası bulunmaktadır.⁷⁹

2. Cumhuriyet Dönemi İstiklal Mahkemeleri

İkinci meclis tarafından 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na 29 Ekim 1923 tarihinde devletin yönetim biçiminin "Cumhuriyet" olduğu eklendikten sonra, kurucu kadro "Hilafet" kurumunun da kaldırılması yönünde eğilim göstermiştir. Elbette ki böylesi köklü bir kurumu ilga çabası muhalefetle karşılanmış, bilhassa "İstanbul Basını" olarak tabir edilen yayın organlarında şiddetli muhalefete maruz kalmıştır. Gerçekleştirilen ve gerçekleştirilmesi düşünülen devrimleri koruma refleksi ile hareket eden inkılapçı kadro, Milli Mücadele döneminde faydasını gördükleri İstiklal Mahkemeleri'ni yeniden kurmaya karar vermişlerdir. Böylelikle, 8 Aralık 1923 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi İstanbul ve mülhakatında bir İstiklal Mahkemesi kurulmasına karar vermiştir. Bilhassa basına yönelik olarak yargılamalar yapan İstanbul İstiklal Mahkemesi'nin 5 Şubat 1924 tarihinde görevine son verilmiştir. 3 Mart 1924 tarihinde de 431 s. Hilafetin İlgası-

74] AYBARS; a.g.e., s. 145.

75] TURGUT; a.g.e., s. 370, AYBARS; a.g.e., s.144.

76] AKYOL; a.g.e., s. 113-114.

77] AYBARS; a.g.e., s. 124, Akyol; a.g.e., s. 121

78] AYBARS; a.g.e., s. 160

79] AYBARS; a.g.e., s. 155

na ve Hanedan-ı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun ile halifelik kaldırılmıştır.

Cumhuriyet döneminde önemli kararlara imza atmış bulunanlar Ankara ve Şark İstiklal Mahkemeleri'dir. 13 Şubat 1925 tarihinde nükseden Şeyh Sait isyanı ile birlikte tüm ülke çapında ağır uygulamalara neden olacak⁸⁰ Takrir-i Sükun Kanunu 4 Mart 1925 tarihinde uzun tartışmalardan sonra kabul edilmiştir. Yine aynı gün İsmet Paşa hükümeti tarafından Ankara ve isyan bölgesi olan şarkta birer İstiklal Mahkemesi kurulması, bu mahkemelerce verilen idam kararlarının tatilde olan meclis onayına sunulmadan infaz edilmesi önerilmiş, muhalefete rağmen bu önerge kabul edilmiştir. İdam cezalarında meclis onayının kaldırılmasına gerekçe olarak 249 sayılı İstiklal Mahakimi Kanunu'nun "İstiklal Mahkemelerinin idamdan gayri hükümleri kat'i olup infazına bilumum kuvvei müsellaha ve gayri müsellahi devlet memurdur. İdam hükümleri, Büyük Millet Meclisi'nce bilumum mesaile tercihan tetkik ve tasdik olduktan sonra infaz olunur. Şu kadar ki müstacel ve müstesna hal ve zamanda idam hükümlerinin dahi Meclis'ce tetkik edilmeksizin infazına Meclis kararı ile mezuniyet verilir." şeklindeki beşinci maddesinin ikinci cümlesinde yer alan acil ve istisnai hallerde meclis onayının aranmayacağı ibaresi dayanak olarak kabul edilmiştir. Muhalif mebuslar tarafından görüşmeler esnasında 20 Nisan 1924 tarihinde nitelikli oy çoğunluğu ile kabul edilen 1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu gerek üst norm(anayasa) gerekse sonraki norm olması hasebiyle hatırlatılmış, anılan Anayasa'nun 26'nci⁸¹ ve 103'üncü⁸² maddelerine işaret

80] EROĞLU; a.g.e., s. 83.

81] 1924 Anayasası'nun 26'ncı maddesi "Büyük Millet Meclisi kavaninin vaz'ı, tadili, tefsiri, fesih ve ilgası, Devletlerle muahede ve sulh akdi, harp ilanı, muvazenei umumiyei maliye ve Devletin umum hesabı kati kanunlarının tetkik ve tasdiki, meskukat darbi inhisar ve mali taahhüdü mutazammın mukavelat ve imtiyazatın tasdiki ve feshi, umumi ve hususi af ilanı, cezaların tahfif ve tahvili, tahkikat ve mücazati kanuniyenin tecili, mahkemelerden sadır olup katiyet kesbetmiş olan idam hükümlerinin infazı gibi, vezaifi bizzat kendi ifa eder." şeklindedir.

82] 1924 Anayasası'nun 103'üncü maddesi "Teşkilatı Esasiye Kanununun hiçbir maddesi, hiçbir sebep ve bahane ile ihmal veya tatil olunamaz. Hiçbir kanun Teşkilatı Esasiye Kanununa münafi olamaz." şeklindedir.

edilmiştir. Özetle 26'ncı maddeye göre idam cezalarının infazının meclisin devredilemez, feragat edilemez yetkileri arasında olduğu ve ayrıca 103'üncü maddeye göre kanunun anayasa aykırı olamayacağı dile getirilmiştir. Yukarıda da açıkladığımız üzere; anayasa yargısı bulunmadığından kanunların anayasaya aykırı olamayacağına ilişkin hüküm meclise yönelik bir temenniden ibaret kalmıştır. Ancak burada belirtilmelidir ki, muhalif mebusların itirazlarında dayandıkları gerekçeler tamamen hukuki olup, çağdaş hukuk disiplini yönünden dikkat çekici seviyededir.

Nihayetinde tüm muhalefete rağmen önerge kabul edilmiş, Şarkta ve Ankara'da birer İstiklal Mahkemesi kurulmasına, idam cezalarını doğrudan uygulamalarına karar verilmiştir. 7 Mart 1925 tarihinde mahkeme üyeleri ve savcısı seçilmiştir. Halk arasında "Üç Aliler Divanı" olarak anılan⁸³ Ankara İstiklal Mahkemesi başkanlığına Afyon mebusu Ali Bey(Kel Ali, Çetinkaya), üyeliklere Kılıç Ali Bey(Gaziantep), Reşit Galip Bey(Aydın), Ali Bey(Rize) ve savcılığa Mustafa Necati Bey⁸⁴ seçilmiştir.⁸⁵

Bir başkan, iki asil üye, bir yedek üye ve savcıdan müteşekkil bu mahkemeler gezici vaziyette olup, hükmettikleri kararlar herkesi bağlayıcı niteliktedir. Şark İstiklal Mahkemesi isyan bölgesinde, Ankara İstiklal Mahkemesi ise ülkenin geri kalan kısmının bütününde yargılama yetkisine sahiptir.

İki yıl faaliyet göstermek üzere kurulmuş bulunan mahkemelerin 4 Mart 1927 tarihinde görevleri sona ermiş, ellerinde bulunan dosyaları ilgili yargı koluna devretmişlerdir.⁸⁶

Cumhuriyet Dönemi'nde toplumu dönüştürme azim ve kararlılığında olan öncü kadronun en büyük yardımcısı ve ürkütücü gücü İstiklal Mahkemeleri ve bilhassa Ankara İstiklal Mahkemesi olmuştur. Bu durum somut örneklerle daha iyi anlaşılacaktır.

Takrir-i Sükun Kanunu'nun yürürlükte olduğu, meclisin 6 aylık uzun tatile sokulduğu, yetkilerin tek elde toplandığı 1925 yı-

83] AKYOL; a.g.e., s. 465, Karaca; a.g.e., s. 41.

84] Hastalığından dolayı bilhare yerine Necip Ali Bey seçilmiştir. AYBARS; a.g.e., s. 219.

85] AYBARS; a.g.e., s. 220.

86] AYBARS; a.g.e., s. 371.

lında, meclisin açılması ile birlikte 25 Kasım 1925 günü meclis gündemine gelen kanun tekliflerinden⁸⁷ bir tanesi de 671 s. Şapka İktisası Hakkında Kanun'dur.⁸⁸ Anılan Kanun'un 1'nci maddesi "*Türkiye Büyük Millet Meclisi azaları ile idarei umumiye ve hususiye ve mahalliye ve bilümmum müessesata mensup memurin ve müstahdemin Türk milletinin iktisa etmiş olduğu şapkayı giymek mecburiyetindedir. Türkiye halkının da umumi serpuşu şapka olup buna münafi bir itiyadın devamını hükümet meneder.*" şeklindedir.⁸⁹ Tamamen şekli bir yenilik olan şapka devrimi İstiklal Mahkemeleri tarafında bir kıyafet parçası olarak değil adeta rejimin esaslı unsurları arasında kabul edilmiş ve buna istinaden çok sayıda idam cezalarına⁹⁰ hükmedilmiştir. Ankara İstiklal Mahkemesi'nin başkanı Kılıç Ali, mahkemenin yargılama münasebetiyle gittiği Trabzon'da, Halk Fırkası binasında Şapka Devrimi ile ilgili konuşma yapmıştır. Görülmektedir ki, parti-devlet yeknesak hale gelmiş tek adam ve tek parti döneminin etkisi ağır biçimde hissedilmeye başlanmıştır.

Şapka Devrimi konusunda en meşhur dava, İskilipli Atıf Hoca davasıdır. Yukarıda izah edildiği üzere 671 s. Şapka İktisası Hakkında Kanun 25 Kasım 1925 tarihinde kabul edilmiştir. İskilipli Atıf Hoca ise 1924 yılında İstanbul'da "Frenk Mukallitliği ve Şapka" adlı broşür şeklinde bir eser yayınlamıştır. Giresun civarında 1926 yılının Ocak ayında meydana gelen bazı şapka aleyhi olaylar ile İskilipli Atıf ilişkilendirilmiş, 1 Şubat 1926 tarihinde başlayan yargılamalar neticesinde İskilipli Atıf'ın 1274(1858) tarihli Ceza Kanunu'nun 55'inci maddesi uyarınca "*Türkiye Cumhuriyeti'nin Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu Tamamen veya Kısmen Tağyir*" suçundan idamına hükme-

dilmiş ve infazında meclis onayı aranmadığı için 3 Şubat 1926 tarihinde yerine getirilmiştir. Savcılık iddianamesinde 3 yıldan 15 yıla kadar hapsi istenmişken, mahkemece idamına hükmedilmiştir.⁹¹

Mahkeme Başkanı olan (Kel)Ali Bey, Şapka Devrimi'nden önce mahkeme binasına şapkalı gelen adliye muhabirine "*Nedir bu kepezelik? Bu şapka da ne oluyor? Baban da mı şapka giyerdi? Anandan mı şapkalı doğdu?*" demek suretiyle küfürler edip dışarı attırırken,⁹² şimdi şapkaya muhalif olduğu gerekçesiyle onlarca kişi hakkında hiç tereddüt etmeden idam kararlarına imza atan bir heyete başkanlık ve öncülük ediyordu.

İskilipli Atıf Hoca davası, ceza hukukunda belki de en önemli ilkesi olan aleyhe kanunun geri yürümeyeceği kuralının ağır bir ihlali niteliğindedir.

B. İhlal Edilen Genel Hukuk İlkeleri

Öncelikle belirtilmesi gereken husus, gerek Milli Mücadele döneminde gerekse Cumhuriyet Dönemi İstiklal Mahkemeleri telkin ve yönlendirmeye açık olup, bir yargılama makamında bulunması gereken tarafsızlık ve bağımsızlıktan yoksundurlar. Birinci meclisin çok unsurlu ve dengeli yapısıyla kısmen dizginlenen bu mahkemeler, Cumhuriyet döneminde ise tamamen yürütmenin emrine tabi olmuşlardır. Üyeleri yargıç ve dahi hukukçu bile olmayan bu mahkemelerin kararları her zaman için tereddüde mahkumdur. Mecliste yaptığı konuşmalar ile reyini alenen açıklayan bir üyenin bilahare mahkeme üyesi olarak karar mercii durumuna gelmesi mahkeme ve yargıç niteliklerine aykırıdır.

1876 tarihli Kanunu Esasi'nin 83'üncü maddesinde tabii hakim ilkesi benimsenmiş olmasına ve 1921 Anayasası ile eş zamanlı yürürlükte bulunmasına karşın, kurulan olağanüstü mahkeme niteliğindeki İstiklal Mahkemeleri tabii hakim ilkesine fiilen aykırılık teşkil etmiştir. 1924 Anayasası'nda "tabii hakim" ilkesine işaret eden bir hükme yer verilmemiş olması da bu mahkemelere açık kapı bırakma amacıyla.

Kuvvetler birliğinde, yasama ve yürütme-

87] Bu tarihte görüşülen ve kabul edilen konulardan bir tanesi de, Meclisin görevli olduğu dönemde dahi İstiklal Mahkemeleri'nce verilen idam kararlarının meclis onayına sunulmadan infazıdır, nitekim bu önerge de kabul edilmiştir.

88] Mustafa Kemal, 25 Ağustos 1925 tarihli Kastamonu gezisinde 'şapka'yı halka tanıtmıştır.

89] Kanun gerekçesinde "*Aslında hiçbir özel ehemmiyeti olmayan serpuş meselesi asrî ve medeni milletler ailesi içine girmeye azmetmiş olan Türkiye için hususi bir kıymeti haizdir*" denilmektedir. AKYOL; a.g.e., s. 508.

90] 20 ile 70 arası olduğu tahmin edilmektedir. Bkz. Tevfik ÇAVDAR; Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1939-1950), s.287.

91] ARMAĞAN; a.g.e., s. 74-76, AYBAR; a.g.e., s. 326-327.

92] Şevket Süreyya AYDEMİR; *Suyu Arayan Adam*, s. 369 vd.

nin hangi elde toplanacağı belirleyici iken, yargı erkinin bu güçlerle birlikte tek elde toplanması mümkün değildir. Ancak görülmektedir ki, sistem meclis hükümeti olmasına karşın zamanla oluşan tek seslilik yürütme-yi mutlak erk olarak ortaya çıkarmış, İstiklal Mahkemeleri eliyle yargı erkini de eline vermek suretiyle her üç erkinde kendisinde toplamıştır.

Suçta ve cezada kanunilik ilkesi çoğu kez göz ardı edilmiş, günün şartlarına göre sormusuz biçimde kararlar alınmıştır. Sanığın kendisine ulaşamadığında ailesine, köyüne. Mahallesine yönelik cezalar kanunlarda yer almamasına karşın uygulanmıştır.

Savunma hakkına da pek itibar edilmemiştir. 1924 Anayasası'nın 59'uncu maddesi "*Herkese, mahkeme huzurunda hukukunu müdafaa için lüzum gördüğü meşru vesaiti istimalde serbesttir.*" şeklinde olmasına karşın 1926 tarihindeki İzmir Suikastı davasında avukat isteyen sanık Şükrü Bey'e Mahkeme Başkanı Ali Bey(Kel Ali) "*İstiklal Mahkemeleri, dava vekillerinin cambazlığına gelmez. Mahkememizin derecatı yoktur. Ulus karar bekliyor. Ne diyeceğiniz varsa açıkça söyleyiniz. Avukatla falan geçirecek vaktimiz yok.*" demek suretiyle olumsuz yanıt vermiştir.⁹³

Yapılan yargılamalarda; tamamen anlık ruh hali ve algılar ile idam gibi geri dönülemez cezalara hükmedilmiş olup, şüpheli izale edecek delil aranmamıştır. Dolayısıyla sübut bakımından mahkûmiyetler tatminden uzaktır.

Yasama dokunulmazlığına⁹⁴ riayet edilmemiş, İzmir Suikastı davasında birçok mil-

letvekili yargılanmıştır. İstisna niteliğindeki suçüstü halinde özensiz bir yorum yapmıştır.

Ceza hukukunun adeta omurgası niteliğindeki "aleyhe kanunun geriye yürüme-yeceği" ilkesine riayet edilmemiştir. İdamla sonuçlanan İskilipli Atıf Hoca ve İttihatçılar⁹⁵ Davaları'nda bu kuralın ihlali gözlenmektedir.

Mahkeme kararlarına yönelik itiraz yahut temyiz şeklinde bir kanun yolunun öngörülmemesi de önemli bir eksikliktir. Yine 1924 Anayasası'nın 26'ncı maddesine göre, idam cezalarının infazı meclis onayı tabi iken; buna aykırı bir kanun ile meclis onayı alınmadan idam cezalarının infazı ve buna gerekçe olarak da alt norm niteliğindeki kanunun dayanak olarak gösterilmesi hukuka aykırıdır.

V. Sonuç

1921 Anayasası'nda 'yargı' erkine ilişkin esaslı bir düzenleme yer almamış olsa da, nitelik itibariyle bir anayasa olduğunda şüphe bulunmamaktadır. İmparatorluktan cumhuriyet geçişte önemli bir köprü vazifesi göre "fevkalade yetkileri haiz" birinci Büyük Millet Meclisi kurucu iktidar olarak anayasa niteliğindeki bu düzenlemeyi yapmıştır. Meclisin yüksek temsil gücü ve demokratik yapısı, bu kısa ama özü itibariyle kucaklayıcı anayasayı anayasal metinlerimizin en tepesine yerleştirmiştir. Savaş şartlarında bile hararetle tartışmaları ortak aklı ortaya çıkardığı birinci meclis halk iradesini yansıtmada örnek niteliğinde bir meclistir.

1924 Anayasası, 1923 yılının Haziran ayından yapılan seçimlerin neticesinde oluşan Büyük Millet Meclisinin meydana getirdiği anayasadır. Nitekim "Cumhuriyet"i idare biçimi olarak 1921 Anayasası'na ekleyen de yine ikinci meclistir. 1924 Anayasası'nda "yargı" kuvvetine ilişkin düzenlemelere yer verilmiş ise de, "tabii hakim ilkesi", "olağanüstü mahkemelerin kurulma yasağı" gibi temel ilkeleri kapsayacak hükümlere yer vermemesi büyük bir eksikliktir. Nitekim bunun bir unutkanlık veyahut bilmezlik eseri olmadığı, bu konuya dair verilen önerenin reddedildiği yukarıda belirtilmiştir. Cumhuriyetin öncü kadrosu, halkın kabul etmediği toplumsal dönüşüm-

93] SAVRAN, Gülten Savaşal; 1926 İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri (Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü-Yüksek Lisans Tezi), s. 48.

94] 1924 Anayasası'nın 17'nci maddesi "Hiçbir mebus Meclis dâhilindeki rey ve mütelaasından ve beyanatından ve Meclisteki rey ve mütelaasının ve beyanatının Meclis haricinde irad ve izharından dolayı mesul değildir. Gerek intihabından evvel gerek sonra aleyhine cürüm isnat olunan bir mebusun maznunen isticvabı veya tevkifi veyahud muhakemesinin icrası Heyeti Umumiyenin kararına menuttur. Cınai cürmü meşhut bundan müstesnadır. Ancak bu takdirde makamı aidi Meclisi derhal haberdar etmekle mükelleftir. Bir mebusun intihabından evvel veya sonra aleyhine sadır olmuş cezai bir hükmün infazı mebusluk müddetinin hitamına talik olunur. Mebusluk müddeti esasında mürruru zaman cereyan etmez." şeklindedir.

95] Bkz. AYBARS; a.g.e., s. 358 vd.

leri⁹⁶ halka rağmen kabul ettirmek için milli mücadele döneminde başvurdukları bir kuruma İstiklal Mahkemeleri'ne açık kapı bırakmak için bu temel ilkeleri anayasaya almaktan sarf-ı nazar etmişlerdir.

1924 Teşkilât-ı Esasîye Kanunu'nda kanunların yorumlanması yetkisinin yasama organına verilmesi(md.26), tüzüklerin kanunlara aykırılığı iddiasının meclis tarafından karara bağlanması(md. 52), Şûrâ-yı Devlet(Danıştay) idari yargı konusunda görevli bir mahkeme olmasına karşın yargı bölümünde değil, yürütmeyi düzenleyen dördüncü fasıl içindeki 51'nci maddesinde düzenlenmesi, yargı erkinin asli görevlerini elinden alan, dar anlamda "kanunu uygulamak" şeklinde teknik bir görev hapseden düzenlemelerdir.

Daha önce de belirtildiği üzere kuvvetler ayrılığı ve birliği ilkesinde belirleyici etken yasama ve yürütmenin konuşlanış biçimidir. Yargının bu erkler ile birlikte olması düşünülemez.⁹⁷ Zira yargı her iki gücü de denetleyen durumundadır.⁹⁸ Aksi durumda yani her üç erkin de tek elde toplandığı bir halde kuvvetler birliğinden değil başka bir rejimden bahsedilecektir.⁹⁹

96] "Tek parti döneminde (1923-1945) Devletin bireylerin hak ve hürriyetlerini teminat altına alması bir hedef olarak belirlenmemiştir. Milli Mücadeleden sonra temel hedef ülkenin çağdaş uygarlık seviyesine ulaştırılması olup bunun için de devrimlerin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Her ne kadar çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak için bireylerin hak ve hürriyetlerinin sağlanması gerekse de, hak ve hürriyetlerin sağlanması bir politika olarak benimsenmemiş ve bunun gerçekleşmesine yönelik bir çalışma yapılmamıştır. Hukuk devrimleri ile insan hak ve hürriyetlerinin alt yapısı belirlenmişse de uygulamada fevkalade hak ve hürriyet ihlalleri ile karşılaşmıştır." EROĞLU; a.g.e., s. 152

97] "Meclis yargıya da hâkimdir. Kendisi Yüce Divan olarak gelişebilir. Vekiller arası anlaşmazlıkları çözer. Ve en anlamlısı Firariler Hakkındaki Kanun'la meclisin kurduğu İstiklal Mahkemeleri'dir. 'Büyük Millet Meclisi üyelerinden oluşan' İstiklal Mahkemeleri, cezaları müstakillen hüküm ve tenfiz etmek görevine sahiptirler." Tarık Zafer TUNAYA; Türkiye'de Siyasal Gelişmeler, s. 97.

98] Nevin Ünal ÖZKORKUT; "1876 Anayasasının Hukuk Devleti Unsurları Açısından Osmanlı Devlet Anlayışına Getirdiği Yenilikler", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 53, S.1, Y. 2004, s. 178.

99] "Tarihi süreçte, fonksiyonel açıdan da yargı erkinin yürütme organından ayrılması gerekmiştir... Günümüzde, parlamenter demokratik rejimle yönetilen hemen bütün devletlerin anayasalarında, kuvvetler ayrımı ilkesi kabul edilmiştir. İlk kez Aristo, fonksiyonel açıdan yasama, yürütme ve yargı erkleri arasında

Mustafa Kemal Atatürk'ün denetimi altındaki kurucu kadro yürütmeyi diğer iki erkin üstünde görmüş ve buna göre uygulamalar yapmıştır. Hedeflenen toplum dönüşümünün sağlanması için lokomotif güç olarak görülen yürütme erki diğer iki erki kendi hedefi doğrultusunda kullanmıştır. Meclisteki muhalefetin sindirildiği bir dönemde, onun bağrından çıkan İstiklal Mahkemeleri de haliyle bu yeknesak yapıdan payını almıştır. Muhalifleri ve dahi Milli Mücadele Dönemi'nin Kazım Karabekir gibi en önemli komutanını yargılayıp¹⁰⁰,

farka işaret etmiş ve onun bu öğretisi daha sonra Polybus, Cicero ve Machiavelli tarafından karışık anayasa kavramı altında, bir anayasasının monarşik aristokratik ve demokratik unsurları incelenerek geliştirilmiştir. Daha sonra John Locke da(1690) bu ayrım üzerinde durmuşsa da kuvvetler ayrımı ilkesi klasik anlamda ilk kez Montesquieu'da ifadesini bulmuştur. Montesquieu'ya göre her devlette üç kuvvet vardır. Yasama ve yürütme kuvvetlerinin aynı kişi veya aynı hükümet makamlarında birleşmesi halinde hürriyet yoktur. Çünkü aynı hükümdar veya meclis zalimane bir şekilde uygulamak için istibdat kanunları yapar. Ayrıca yargı kuvvetinin yasama ve yürütme kuvvetlerinden ayrı olmaması halinde de hürriyet yoktur. Yargı kuvvetinin yasama kuvvetine bağlı olması durumunda, hâkim aynı zamanda kanun koyucu da olacağından, vatandaşların hayat ve hürriyeti üzerindeki iktidarı keyfi, yürütme kuvvetine bağlı olması halinde ise, hâkim bir müstebitin iktidarına sahip olacaktır." ÜNAL, Şeref; Anayasa Hukuk Açısından Mahkemelerin Bağımsızlığı ve Hâkimlik Teminatı, s. 1-2.

Mustafa Kemal Atatürk'ün muhalif nitelikte bir parti kurması için talimat verdiği Fethi(Okyar) Bey'e şöyle dediği belirtilmektedir: "Ben Cumhuriyeti tesis ettim; fakat bugünkü şekli-i idare cumhuriyet midir? Diktatörlük müdür? Şahsi hükümet midir? Belli değildir. Ben fani bir insanım, ölmeden evvel isterim ki milletim hürriyete alışsın. Bunun için bir muhalif fırka tesis ediyorum ve bu işi Fethi Beyden başka hiç kimseye teslim edemem. Bu hususta Fethi'ye gösterdiğim itimadı başka hiç kimseye gösteremem" Fethi OKYAR; Üç Devir'de Bir Adam, s. 443 akt. EROĞLU; s. 151.

100] Atatürk'e karşı suikast girişimi olarak görülen İzmir Suikastı Davası'nda sanık olarak yargılanan Kazım Karabekir İstiklal Mahkemesi huzurundaki sorgusunda şöyle demektedir: "Mütareke sırasında elim durumlara karşı el birliği ile göğüs gererek çalışıp Gazi'yi kendimize reis yaptığımız sırada, memleketin istinad ettiği yegâne kuvvet bendim. Ancak her inkılapta olduğu gibi, ilk zamanlar birlikte çalışanlar, maksad hasıl olduktan sonra ortaya çıkan parazitlerin bu birliği bozdukları görülür. Benim görüşüm şudur ki, Lozan sulhüne kadar kalb kalbe yekvücut olarak çalışmış arkadaşlar arasında sulhü müteakip bir ayrılık başladı....Aleyhimize yazılmadık şey bırakılmadı, cahil kafalı yobazlardan daha mutaassip halifeciler olduğumuza kadar uğramadığımız iftira kalmadı. Kimse bunları susturmuyordu. Ben sabrediyordum....Bilhassa ordu müfettişliğim sırasında maruz kaldığım manasız muamelelere tahammül güçtü. Uzun ve derin tetkikler neticesinden hazırladığım lahiyalar, göz gezdirilmek zahmetine bile katlanılmadan bir köşeye atılıyor ve mütemadiyen geri kafalılığımız iddia edilerek propağandalar ya-

onların kurdukları partileri kapatan İstiklal Mahkemeleri yargı erkini adeta tek başına işgal etmiş durumdadır.

İstiklal Mahkemeleri'nde görev yapan heyetlerin arkasındaki levhada "İstiklal Mahkemesi, mücadelesinde yalnız Allah'tan korkar" sözü yer almış ise de, bu sözün sadece duvarda kaldığı görülmektedir. Bilhassa Cumhuriyet Dönemi'nde bu mahkemeler hukuku uygulamamış, belki uygulamış gibi yapmışlardır. Hukuk tekniğini bilmeyen ve buna ihtiyaç da duymayan kimselerin yargıç sıfatı ile ellerinde bir ip ve sehpa ile gezer vaziyette yaptıkları yargılamalar fahiş hukuk yanlışlarından ibarettir.

Sonuç olarak bu mahkemeler siyasi yönden zaruri görülüp gerekçelendirilebilir ise de, hukuki yönden erkler birliği ve ayrılığı sistemine uymayan bir yerde buldukları, "Cumhuriyet" in erken dönemde, demokrasi niteliği taşımadığı vakianın kendisidir.

Kaynakça

- AKGÜL, Mehmet Emin; "Kuvvetler Ayrılığı İlkesinin Dönüşümü ve Günümüz Demokratik Rejimlerindeki Anlamı", *Ankara Barosu Dergisi*, Y. 2010, S. 4,
- AKYOL, Taha; *Atatürk'ün İhtilal Hukuku*, Doğan Kitap, İstanbul, 2012
- ANAYURT, Ömer; "1924 Anayasası'nda Temel Hak ve Hürriyetler", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.7, S. 1-2, Y. 2003,
- ARMAĞAN, Mustafa; *Öncesi ve Sonrasıyla Tek Parti Devri-Dersim Darbeler İstiklal Mahkemeleri*, Timaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2011
- ARSEL, İlhan; "Constitutional Development of Turkey Since Republic", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 18, S. 1-4, Y.1961,
- ARTUK, Mehmet Emin-Gökçen, Ahmet-Yenidünya, Ahmet Caner; *5237 Sayılı Yeni TCK'ya Göre Hazırlanmış Ceza Hukuku Genel Hükiimler I*, 2. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara, 2006,
- ATATÜRK, Mustafa Kemal; *Nutuk (1919-1927)*, Hazırlayan Kemal Bek, Trend Yayınları, İstanbul, 2006,
- AYBARS, Ergün; *İstiklal Mahkemeleri*, Ayraç Kitabevi, Ankara, 2009,
- AYDEMİR, Şevket Süreyya; *Suyu Arayan Adam*, 6. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1976,
- AYDOĞAN, Mehmet; *İç İsyandar ve Şeyh Sait İsyarı*, Nokta Kitap, İstanbul, 2007,
- BARNETT, Hilarie; *Constitutional & Administrative Law*, 4th Edition, Cavendish Publishing Limited, London, 2002,
- ÇAVDAR, Tevfik; *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1939-1950*, İmge Yayınları, İstanbul, 1995,
- ÇELİK, Adil Giray; *Tarihin Yargıladığı Davalar*, Papirüs Yayınevi, İstanbul, 2004,
- ERDOĞAN, Mustafa; *Anayasa Hukuku*, Orion Kitabevi, 5. Baskı, Ankara, 2009,
- EROĞLU, İzzet; "1924 Anayasası Döneminde İnsan Haklarının Normatif Çerçevesi ve Uygulaması", *Yasama Dergisi*, S. 14, Y. 2010,
- ERTAŞ, Şeref; "Bağımsızlığımız Sağlayan Kanunlar ve Bugün", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 2, Y.1982,
- Fendoğlu, Hasan Tahsin; *İslam ve Osmanlı Anayasa Hukukunda Yargı Bağımsızlığı Anayasa Hukuku Tarihi Açısından Mukayeseli Bir İnceleme*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1996,
- CAN, Osman; *Yol Ayrımında Statikodan Önce Son Çıkış*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012,
- GİRİTLİ, İsmet - Sarmaşık, Jale; *Anayasa Hukuku Genel Esaslar Türk Anayasa Hukuku*, Beta Yayınları, 2. Baskı, 2001,
- GÖKCEN, Ahmet; *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Kanunları ve Bu Kanunlardaki Ceza Müeyyideleri (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü-Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul, 1987,
- GÖZLER, Kemal; *Türk Anayasa Hukuku*, Ekin Yayınları, Bursa, 2000,
- GÖZLER, Kemal; *Cumhurbaşkanı Hükiümet Çatışması (Cumhurbaşkanı Kararnemeleri İmzalamayı Reddedebilir mi?)*, Ekin Kitabevi, Bursa, 2000,
- GÖZLER, Kemal; *Anayasa Hukukuna Giriş*, Ekin Yayınları, 4. Baskı, Bursa, 2004,
- GÖREN, Zafer; *Anayasa Hukuku*, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2006,
- GÜRBÜZ, Reşit; *Anayasa Hukuku Genel Esas-*

- lar *Türk Anayasa Hukuku*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2008,
- HAKYEMEZ, Yusuf Şevki; "Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı, Rousseau ve Türk Anayasaları Üzerindeki Etkisi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 52, S. 4, Y.2003,
- HÜR, Ayşe; "Cumhuriyetin Terör Aygıtı: İstiklal Mahkemeleri", *Farklı Tarih Dergisi*, S.5, Eylül(Bila Tarih),
- KABOĞLU, Ö. İbrahim; *Anayasa Yargısı*, İmge Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul, 2000,
- KAPANİ, Münci; *Kamu Hürriyetleri*, Yetkin Yayınları, 7. Baskı, Ankara, 1993,
- KARACA, Emin; *Sintinenin Dibinde (T.C.'nin Hukusal Öyküsü)*, Gendaş Kültür, İstanbul, 2000,
- ÖZBUDUN, Ergun; *1921 Anayasası, Atatürk Araştırmaları Merkezi*, Ankara, 1992,
- ÖZBUDUN, Ergun; *Türk Anayasa Hukuku*, 8. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2004,
- ÖZKORKUT, Nevin Ünal; "1876 Anayasasının Hukuk Devleti Unsurları Açısından Osmanlı Devlet Anlayışına Getirdiği Yenilikler", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.53, S.1, Y. 2004,
- ÖZÜÇETİN, Yaşar-Dağıstan, H. Mehmet; "Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun Müzakereleri ve Kabulü", *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Tarihin Peşinde*, S. 5, Y.3, Nisan 2011,
- PARLA, Taha; *Türkiye'de Anayasalar*, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2002,
- SAVRAN, Gülten Savaşal; *1926 İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri (Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü-Yüksek Lisans Tezi)*, İzmir, 2006,
- SEVİÇ, Vasfi Raşid; "23 Nisan 1919'dan 24 Nisan 1924'e Kadar Anayasa Hareketleri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 8, S.1-2, Y. 1951,
- TANÖR, Bülent; *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2001,
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*,
- TEZİÇ, Erdoğan; *Anayasa Hukuku*, Beta Yayınları, 4. Bası, İstanbul, 1997,
- TİKVEŞ, Özkan; "Atatürk Döneminde Hukuk Devleti", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 2, Y.1982,
- TUNAYA, Tarık Zafer; *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2002,
- TURGUT, Hulûsi; *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, Türkiye İş Bankası Yayınları, 11. Baskı, İstanbul, 2008,
- ÜNAL, Şeref; *Anayasa Hukuk Açısından Mahkemelerin Bağımsızlığı ve Hâkimlik Teminatı*, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara,1994,
- YILMAZ, Faruk; *Türk Anayasa Tarihi (1808-2007)*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2007,
- YÜZBAŞIOĞLU, Necmi; "Cumhuriyetin 75 Yılıın Devlet Ana Kuruluşu Yönünden Değerlendirilmesi", in: *Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1998.
- Bilgisayar Programları ve İnternet Siteleri**
- UYAP Mevzuat Programı,
<http://anayasametinleri.blogspot.com>,
<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK>,
<http://www.turkcesozluk.gen.tr>.